

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Кафедра філософії

**НАВЧАЛЬНО - МЕТОДИЧНІ
РЕКОМЕНДАЦІЇ**

з вивчення змістовних модулів дисципліни
«ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ»
що виносяться на самостійну роботу

*здобувачів вищої освіти спеціальності ФЕУ 072 – «Фінанси,
банківська справа та страхування»
денної та заочної форми навчання*

ЧАСТИНА II

2023

Навчально-методичні рекомендації з вивчення змістовних модулів дисципліни «Психологія особистості», що виносяться на самостійну роботу здобувачів вищої освіти ФЕУ 072—«Фінанси, банківська справа та страхування» денної та заочної форми навчання. Частина 2 / Укл.: Г.О. Арсентьєва. – Запоріжжя: НУ "Запорізька політехніка", 2023. – 90 с.

Укладач: канд. філос. н., доцент, доцент каф. філософії *Арсентьєва Галина Олександрівна*

Рецензент: доцент каф. філософії, канд. філос. наук *Бондаревич І.М.*

Відповідальний за випуск: докт. філос. н., проф., зав. каф. *Бондаренко Ольга Валеріївна*

Затверджено на засіданні кафедри філософії,
протокол № 6 від 31.05. 2023 р.

Рекомендовано до видання НМК гуманітарного факультету,
протокол № 5 від 15.06. 2023 р.

З М І С Т

	Стор.
1. Пояснювальна записка	4
2. Словник психологічних термінів з дисципліни «Психологія особистості». Частина II (М-Я)	5

Пояснювальна записка

Мета: Курс «Психологія особистості» є вибірковою дисципліною для спеціальності ФЕУ 072—«Фінанси, банківська справа та страхування» денної та заочної форми навчання і орієнтований на реалізацію державної концепції викладання гуманітарних та соціально-політичних дисциплін у вищих навчальних закладах України.

Розробляючи робочу програму курсу, авторка виходила з необхідності теоретичного осмислення загальнолюдських проблем, які існують у психології, з метою використання їх для вирішення завдань, які існують перед сучасним суспільством.

Завдання вивчення курсу полягають у тому, щоб студенти, майбутні спеціалісти збагатили свій інтелектуально-творчий потенціал знаннями:

а) на понятійному рівні – основних тенденцій розвитку сучасної психології та історії психології, основних сучасних напрямків психології, шкіл, концепцій, а також засвоїли загальну теорію психології;

б) на фундаментальному рівні – змісту психології, його сутності, предмету та структури, його історії, осягнули завдання, принципи й функції його основних складових;

в) на практично-творчому рівні – фундаментальних основ психології та його еволюції, а також основних змістів вітчизняної психологічної думки.

Вивчення курсу передбачає також, з точки зору практичної діяльності, оволодіння такими навичками та вміннями:

а) на репродуктивному рівні:

1)засвоїти світоглядно-гуманістичний зміст психології, її людинотворчу природу;

2)будувати універсальну макромодель соціальної дійсності у процесі суспільної діяльності та особистого життя;

3)знати основний зміст усіх сучасних популярних психологічних шкіл і напрямків з метою компетентного вибору і інформації стосовно себе, і пошуку фахівця з психології, якщо він знадобиться, як у своєму особистому житті, так і в своєму оточенні.

М

МІНІМУМ СОЦІАЛЬНОЇ ЗРЛОСТІ ОСОБИСТОСТІ — етап розвитку особистості як поява в її спрямованості соціальних норм, що визначають здатність осмислено (свідомо), активно і самостійно брати участь у житті суспільства, поява прагнення до подальшого, максимально можливого для неї професійного удосконалення.

«МІНІМУМ ЛЮДИНИ» — поняття антропогенезу психіки і палеопсихології: комплекс властивостей в єдності з її спільною причиною, що визначив перебіг від первісної мавпи до первісної людини. Ні морфологія, ні фізіологія не виявляють цього перебігу. Психологія, спираючись на методологічний принцип К. Маркса «Анатомія людини — ключ до анатомії мавпи», бачить виявлення «М.л.» в колективній праці, що викликала стрибок форм спілкування, потребу мовного спілкування і швидкий розвиток понятійної форми відображення — мислення.

МОВА ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ — сукупність термінів, що включає не тільки систему психологічних понять — власне М.п.н., але і категорії та поняття сумісних з психологією наук, необхідні для пізнання і оптимізації психічних явищ, — загальна М.п.н., що включає фундаментальні для системи психологічних понять категорії і поняття діалектичного матеріалізму, в тому числі теорії відображення.

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ КЛІМАТ — вид соціально-психологічного клімату, пов'язаний з моральним станом групи, а в умовах колективу — з ідеологією її членів. Може проявлятися також як короточасна морально-психологічна атмосфера.

МОРТИДО (mortido) — термін, створений Federn (1936) для позначення виду енергії, що належить інстинкту смерті та аналогічний лібідо. Хоча подібне поняття логічно необхідне для аналітиків, що

вірять в існування інстинкту життя і смерті, жоден із них, включаючи самого Федерна, не зважився на мислене створення психічного апарату, в якому одночасно діють два протилежних інстинкти і два різні види енергії.

МОТИВ (фр. *motif* — спонукальна причина):

- 1) спонукання до діяльності, пов'язане із задоволенням потреб суб'єкта; сукупність зовнішніх або внутрішніх умов, що викликають активність суб'єкта і що визначають її спрямування;
- 2) спонукаючий і визначальний вибір спрямованості діяльності на предмет (матеріальний або ідеальний), заради якого вона здійснюється;
- 3) причина дій і вчинків особистості, що усвідомлюється.

Мотив — психічне явище, яке спонукає до дії. Важливий етап вольового акту — боротьба М., що закінчується прийняттям рішення і його здійсненням засобом окремої дії або діяльності в цілому. М. формується на основі потреб та безпосередньо пов'язаний з цілями діяльності. М. як внутрішнє спонукання до дії пов'язаний із зовнішнім спонукальним фактором — стимулом і, зазвичай, відображає його.

МОТИВАЦІЯ — процес дії мотиву; сукупність стійких мотивів при наявності домінуючого, що виражає спрямованість особистості, ціннісні орієнтації і визначає її діяльність. Формується в процесі виховання.

МИ — осмислення і усвідомлення, відчуття своєї причетності до групи.

МИ І ВОНИ — соціально-психологічне поняття, що відображає два полярних прояви спілкування, міжособистісних і міжгрупових стосунків і, що визначаються співпадінням або антагонізмом цілей обох груп.

МИСЛЕННЯ — вища форма активного відображення об'єктивної реальності, що перебуває в цілеспрямованому, опосередкованому і узагальненому відображенні суб'єктом суттєвих зв'язків і ставлення до дійсності в творчій побудові нових ідей, прогнозуванні подій і діянь (кажучи мовою філософії); функція другої сигнальної системи

дійсності (кажучи мовою фізіології — вищої нервової діяльності), понятійна (в системі мови психології) форма психічного відображення, властива тільки людині, що встановлює за допомогою понять зв'язки та відношення між пізнаваними феноменами. Елементи М. в формі каузального рефлексу, аналізу і синтезу є у вищих тварин.

1. Будь-яка форма психічної діяльності, що має справу з уявленнями.

2. В більш вузькому розумінні — психічна діяльність, пов'язана з ви- рішенням проблем. Основним внеском психоаналізу в психологію мислення зроблене Freud (1900, 1911, 1917) було відмінність між первинними і вторинними процесами: первинні процеси — спосіб мислення (психічна діяльність), властивий безсвідомому (ІД), а вторинні процеси — ті, які характерні для свідомості (Его).

Н

НАБУТЕ В ПСИХІЦІ — все те, що виникло і розвивалося у індивідів після народження як наслідок зовнішніх впливів на нього.

НАВИЧКА — дія, що автоматизувалася в результаті вправ і проходить через ряд етапів формування. Розрізняють сенсорні, розумові (мислительські, мнестичні, вольові) і рухові (психомоторні) Н. Вони не тільки використовуються, але і формуються в процесі діяльності.

НАВІЮВАНІСТЬ — властивість особистості як схильність до навіювання, полярне негативізму.

НАВІЮВАННЯ — форма спілкування, при якій сугеренд пасивно і мимовільно, без обдумування засвоює ідеї, висловлені сугестором, і виконує без боротьби мотивів його завдання. Самонавіювання — вид Н., при якому одна особистість і сугестор, і сугеренд. При «масовому» навіюванні, що доповнюється психічним ураженням, сугерендом є

група людей. Вчасно даний і чітко сформульований лозунг є одним із методів Н. Синонім — сугестія (лат. *suggestio* — навіювання).

НАВ'ЯЗЛИВА ІДЕЯ — вид психічного стану, що проявляється в персеверації мислення. Необхідно відрізнити від надцінної ідеї, бо людина звичайно бореться з Н.і. і за надцінну ідею.

Синонім — нав'язливий стан.

НАДІЯ — відчуття очікування радісного, сприятливого або позбавлення від несприятливого; пов'язане з більшим або меншим ступенем впевненості у здійсненні бажаного.

НАДІЙНІСТЬ — ступінь постійності, з якого даний вимірювальний інструмент дозволяє приписувати різним випадкам певні значення.

НАМІР — стійка думка про можливість або необхідність виконувати певну дію або діяльність. При доповненні інтересом і вольовим компонентом Н. стає прагненням.

СПРЯМОВАНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ — це система спонукань і цілісних орієнтацій, яка визначає вибіркове відношення та активну поведінку людини, тобто спрямованість, стійка система мотивів, які орієнтують життєдіяльність особистості. С.о. — одна із підструктур особистості, яка є її вищим рівнем. С.о. має ряд якостей: рівень, широту, інтенсивність, стійкість, дієвість, — і ряд форм: потяги, бажання, інтереси, нахили, ідеали, світогляд, переконання. Формується С.о. шляхом виховання.

НАПРУЖЕНІСТЬ — психічний стан, викликаний експериментальними для даної особистості умовами.

Н. має прояви: фізіологічні (зміна пульсу, колір обличчя, потовиділення, напруга м'язів та ін.) і психічні (зміна емоційно-моторної і емоційно-сенсорної рівноваги, уваги, пам'яті, мислення, поява імпульсивних дій та ін.). Вона може бути тільки ситуаційною, або obu мовленою індивідуальними особливостями якостей особистості. Розрізняють такі ступені вираженості Н.: незначна, що швидко зникає та без особливого впливу на процес навчання; довготривала і виражена, що помітно відображається на процесі

професійного навчання, але усунена особистісним підходом; виражена, яка з'явилася тільки після певної ситуації і піддається виховному впливу; довготривала, різко виражена, практично не піддається педагогічному впливу і обґрунтовує необхідність відсторонення від травмуючої діяльності.

НАРЦИСИЗМ (narcissism):

1. Сексуальна перверзія, при якій об'єкт, якому надається перевага — є власне тіло.
2. В більш широкому значенні — будь-яка форма виявлення любові до себе.

Класична теорія відрізняє первинний нарцисизм — любов до себе, що передує любові до інших, і вторинний нарцисизм — любов до себе, що є результатом інтроєкції та ідентифікації з об'єктом. Вторинний нарцисизм — це або захисна діяльність (або установка, яка дозволяє суб'єкту заперечувати, що він втратив інтроєційовані об'єкти), або частину процесу розвитку. Одна з найбільших складностей у використанні цього поняття в тому, що, з однієї сторони, слово «нарцисизм» неминуче містить принизливий підтекст, а з іншої — воно вживається як спеціальний термін для категоризації всіх форм вкладення енергії (лібідо) в себе. Звідси досить часті посилання на «зоровий нарцисизм» з тим, щоб відрізнити самоповагу від «переоцінки Его».

НАСТРІЙ — стійкий, відносно тривалий психічний стан особистості або групи людей, які створюють загальний емоційний фон протікання всіх психічних процесів.

НАВЧЕНІСТЬ — результат вчення, що проявляється зокрема, як професійна підготовленість.

НАТХНЕННЯ — психічний стан, що включає стенічні емоції, інтуїцію, творче мислення, та виражає високий рівень їх продуктивності. Вищий рівень Н. — осяяння.

НЕВРАСТЕНІЯ (Neurasthenia) —

1. Медичний та психіатричний термін, який виходить з ужитку, що означає стан надмірної втоми та браку енергії; раніше вважали, що

такий стан викликаний виснаженням або недостатнім живленням нервової системи.

2. В роботах Фрейда — захворювання з групи неврозів, при якому виражене ослаблення діяльності нервової системи проявляється в підвищеній дратівливості, стомлюваності, втраті здатності до тривалого розумового й фізичного напруження.

НЕГАТИВІЗМ (лат. *negativus* — негативний) — поняття вікової психології; властиве деяким дітям дошкільного віку, іноді і підліткам протидія будь-якому зовнішньому впливу в різних формах — від сором'язливості до «вчинків навпаки». В патопсихології — симптом захворювання волі або характеру.

НЕГАТИВНЕ СТАВЛЕННЯ — таке відношення, коли відповідні один одному значення двох різних змінних змінюються в протилежних напрямках

НЕЙРОПСИХОЛОГІЯ — галузь психологічної науки, що вивчає мозкові процеси вищих психічних функцій на матеріалі локальних уражень головного мозку.

«**НЕ МОЖНА!**» — моральна звичка, що є основним мотивом, гальмуючим в боротьбі мотивів з іншими і тому як психологічний бар'єр, що забезпечує дотримання моральних норм і закону. Тому дуже важливо виховання з дитинства цієї звички. Як будь-яка звичка, Н. формується за участю емоцій, основна з яких — засудження вчинку тими, думку яких цінує той, хто його здійснює.

НЕМИТТЄВИЙ ІНСАЙТ — термін і поняття, введені А. В. Брушлинським: вид інсайту, який змінює напрям прогнозування думки поступово, а не миттєво.

НЕУСВІДОМЛЕНЕ — психічне явище як виявлення нечіткого рівня ясності свідомості. Сучасний психологічний термін, що уточнив застарілий — підсвідомість.

НОСТАЛЬГІЯ (грец. nostos — повернення, algos — страждання) — туга за батьківщиною.

НУЖДА (нестаток) — дефіцит організму, особистості або групи в будь-чому необхідному для нормальної життєдіяльності.

О

ОБРАЗ — суб'єктивне психічне явище як результат пізнавальних процесів. Розрізняють О.: елементарні (відчуттів), властиві і тваринам; складні — ідеальні (сприйняття і поняття), властиві тільки людині; безпосередні (за аналізатором), опосередковані (описом, читанням не тільки тексту, але і приладів) і пам'яті; статичні і динамічні; самостійні і включені в інші психічні явища (мислення, вольові дії).

ОБРАЗНЕ МИСЛЕННЯ — вид мислення, суть якого в оперуванні образами ранніх сприйняття. Воно лежить в основі уявлення.

ОБ'ЄКТИ ПСИХОЛОГІЇ — сукупність вивчених нею феноменів реального світу, що взаємодіють з психікою. Одні з них дані і тільки нею враховуються, інші, будучи заданими, включаються в загальний предмет психології і уточнюють предмети окремих психологічних наук, галузей і проблем.

ОБ'ЄКТИ УПРАВЛІННЯ — категорія психології управління; що включає людину і наступні ланки ієрархії суб'єктів управління (крім держави), що піддаються впливу управління більш високим ієрархічним ланкам.

Синонім — керовані.

ОЗНАКА, СИМПТОМ І СИМВОЛ (sign, symptom and symbol) — ознака вказує на наявність будь-якого процесу або явища. Її слід відрізнити від симптому або символу. В медицині ознака — це явище, що спостерігається лікарем, що веде огляд, яке вказує йому на

наявність певного патологічного процесу і дає можливість стверджувати, що у пацієнта є (або відсутні) ознаки того, чи іншого захворювання, тоді як симптом — це явище, яке несе пацієнту страждання і від якого він просить його звільнити. Ознака може сприйматися або не сприйматися пацієнтом; якщо вона сприймається, то може або спричиняти, або не спричиняти йому страждання. В психоаналітичній теорії ознака вказує на наявність будь-чого, в той час як символ відноситься до чогось відмінного від нього і одержує своє значення від цього «іншого». Нерозбірливі окрики, спонтанна жестикуляція і вирази, фізичні прояви тривоги є ознаками того, що відчуває суб'єкт, в той час як образи сновидінь, невротичні конверсійні симптоми — це символи, оскільки лише за допомогою інтерпретації можна добратися до того, до чого вони відносяться.

ОКУЛЬТИЗМ (лат. *occultus* — таємний) — вчення про існування потойбічних сил і явищ, які не піддаються науковому вивченню. Використовують термін парапсихологія.

ОНТОГЕНЕЗ ПСИХІКИ (грец. *ontos* — суще, *genesis* — походження) — розвиток психіки індивіда, починаючи з пренатального періоду до смерті від старості. В О.п. проявляється біогенетичний закон повторення філогенезу психіки та її суспільно-історичного розвитку. Синонім (для людини) — розвиток особистості.

ОНТОЛОГІЯ (*ontology*) — наука про буття; вивчення буття. Відповідно до американського екзистенційного аналітика Rollo May (1967), людина володіє чотирма онтологічними характеристиками:

- а) «вона прагне зберегти деякий центр»;
- б) «ця центрованість людини залежить від того, чи достатньо у неї сил, щоб затвердити її»;
- в) «у неї є потреба і можливість вийти за межі своєї центрованості і брати участь в інших істотах»;
- г) самосвідомість — це ступінь розвитку психіки живих істот, яка дозволяє людині усвідомлювати, що вона — та істота, яка має центр, утримує його і бере участь в інших істотах. Самосвідомість дозволяє їй використовувати абстракції і символи, що переступають межі безпосередньо даної ситуації.

ОРГАНІЗАТОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ — початковий етап діяльності щодо управління групами (колективами). О.д. вимагає організаторських здібностей.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ЗДІБНОСТІ — поняття психології управління: здібності до організаторської діяльності. В психологічну структуру О.з. входять елементи: комунікативні здібності, практичний розум, здатність залучати (запалювати) і активізувати інших, критичність, тактовність, ініціативність, вимогливість до себе та інших, самовладання, наполегливість. Л. І. Уманський виділяє такі типові риси особистості, наділені О.з.: крім відповідної спрямованості особистості — організаторське чуття (розум, такт); емоційно-вольова дія (суспільна енергійність, вимогливість, критичність); схильність до організаторської діяльності.

ОРГАНІЗАЦІЯ (фр. organisation — пристрій) — загальнонаукове поняття і термін, що використовується в психології: результат взаємодії компонентів об'єкту, який вивчається, утворює і дозволяє зрозуміти його як ціле. Зміни ускладнень О. матеріальних об'єктів визначають рівні відображаючих систем, системних якостей і форм відображення. Цілеспрямовану О. називають управлінням. Омонім — О. як рід груп, що мають зовнішню, офіційну О.

ОРГАНІЗМ ЛЮДИНИ — одна із двох підструктур людини, взятої за ціле при системному підході до неї. Друга її підструктура — особистість. О.л. — об'єкт вивчення антропологією, анатомією, гістологією, фізіологією і біохімією. Без багатьох даних цих наук психологія не може вирішувати ряд проблем.

ОРГАНИ УПРАВЛІННЯ — поняття і термін психології управління, психології праці: засоби впливу на управлінську систему; є, зокрема, моторним полем.

ОРІЄНТУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ — здатність психічно відображати і оцінювати часові, просторові і соціальні (зокрема, моральні і правові) особливості сприймаючого. О.о. визначається різними факторами і може бути (в рівних умовах зовнішнього середовища і етапу аналізаторів) в різному ступені:

- швидким і повільним — залежно від часу, що проходить від усвідомлення необхідності О.о. до її результату;
- правильним або частковим, чи повністю помилковим — залежно від ступеня відповідності оцінки об'єктивної дійсності;
- широким або вузьким — визначається ступенем відповідності;
- чітким або нечітким — залежно від ступеня ясності свідомості
- раптовим або динамічним — залежно від необхідності орієнтуватися швидко і наново або спираючись на раніше усвідомлені дані;
- безпосереднім або опосередкованим — визначається безпосереднім сприйняттям ситуації чи її описом за допомогою слів або знаків.

ОРТОПСИХІАТРІЯ (orthopsychiatry) школа в психіатрії, що займається здоровим розвитком і його порушеннями.

ОСМИСЛЕНЕ — основні психічні явища, властиві дорослій здоровій людині при ясності розуму і свідомості, і свідомому орієнтуванню особистості.

ОСОБИСТІСНИЙ ПІДХІД — принцип психології: індивідуальний підхід до людини як особистості з розумінням її як відображаючої системи, що визначає всі інші психологічні явища.

ОСОБИСТІСТЬ — людина як носій свідомості, одна із двох систем (друга — організм) і тому загальнопсихологічна категорія четвертого рівня їх ієрархії. Будь-яка доросла здорова людина є О., хоча нею не народжується, а стає в процесі діяльності і спілкування з іншими людьми, шляхом чого оволодіває соціальним досвідом і примножує його. Навчившись порівнювати себе з іншими людьми, виділяє своє Я із оточуючого. О. бувають різні: гармонійно і односторонньо розвинуті, прогресивні і реакційні, моральні і аморальні, здорові і хворі та ін., розвиваючись, а іноді деградуючи. О. — об'єкт філософії, соціології, етики, права, педагогіки і інш. О. — не диз'юнктивне і тим більше не альтернативне психічне явище, а проградієнтне. Тому формулювання «стань особистістю» потрібно вважати літературною метафорою і синонімом «будь людиною!».

ОСОБИСТІТЬ ХВОРА — особистість, якій властиві певні порушення психічної діяльності, вихід за норми психічних властивостей і станів. Вивчається патопсихологією і психіатрією.

ОСОБИСТИЙ ФАКТОР — особистість як фактор, що впливає на процес і результат діяльності. За світовою практикою, напр., близько 66 % дорожньо-транспортних і авіаційних пригод відбуваються з причини О.ф. Особливість особистого феномену — його властивість або сукупність властивостей, що відрізняють даний феномен від йому подібних.

ОСЯЯННЯ — вища форма ясності свідомості, що забезпечує вище виявлення творчого мислення і творчої діяльності.

Синонім — інсайд.

П

ПАНІКА (грец. panikos — несвідомий жах, страх) — явище загалу, психологічний стан, викликаний погрожуючим впливом зовнішніх умов і виражається в почутті страху і прагненні будь-яким чином уникнути небезпечної ситуації. В стані П. переважають неосмислені, яскраво емоційно забарвлені феномени.

ПАРАДИГМА в психології (грец. paradeigma — приклад, зразок)

- 1) випадок, вчинок або взагалі психічне явище, яке може бути взяте за ідеал, але не є достатньою підставою для пояснення суті іншого явища шляхом умовиводів за аналогією;
- 2) вихідна концептуальна схема, модель постановки проблем і їх вирішення, методів дослідження, що господарюють протягом певного історичного періоду в науці.

ПАРАПРАКСІЯ (parapraxia) — помилкова дія, викликана втручанням будь-якого безсвідомого бажання, конфлікту, потоку думок. Обмовки і описки — класичні парепраксії.

ПАРАПСИХОЛОГІЯ (грец. para — біля, навколо) — спрямованість досліджень, що ставить своєю метою встановити факт існування, специфіку виявлення і природу чуттєвості, що не пояснюється діяльністю рецепторів і аналізаторів, а також виявити форми впливу живої істоти на фізичні явища поза організмом без посередництва м'язових зусиль.

ПАТОЛОГІЧНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ (грец. pathos — страждання, logos — вчення) — категорія медичної психології, узагальнююча загальнопсихологічну категорію — розвиток психіки і категорію медицини — хворобу. П.р.о. має дві основні форми: деградація особистості внаслідок хвороби і становлення хворого як наслідок неправильного формування здорової преморбідної особистості.

ПАТОПСИХОЛОГІЯ — галузь медичної психології, предмет якої — психопатологія, а завдання — психодіагностика з метою уточнення медичного діагнозу і допомоги особистості (лікуванню та реабілітації, психотерапії і трудотерапії).

ПЕДАГОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ — психологічна наука соціально-психологічного стовбура дерева психологічної науки, предмет якої — значення психіки в тренуванні, вправах, навчанні і вихованні як методах формування особистості з метою покращення ефективності і якості педагогічного процесу. П.п., взаємодіючи з психологією управління, використовує одержані нею дані в своїх цілях, як і психологія управління — дані П.п. використовуються відповідно до процесу керівництва.

ПЕДАГОГІЧНІ ЗДІБНОСТІ — вид здібностей особистості, структуру яких Н. В. Кузьміна вважає відображенням педагогічної діяльності, виділяючи в ній три підструктури:

- конструктивні З. — проектувати особистість учнів, відбирати і композиційно будувати навчально-виховний матеріал відповідно до його індивідуальних здібностей;

- організаторські З. — включати учнів в різні види діяльності і робити колектив інструментом впливу на кожну окрему особистість, а особистість — активною в досягненні мети виховання;
- комунікативні З. — встановлювати правильні взаємовідносини з учнями і перебудовувати їх згідно з розвитком вимог до педагога.

ПЕДОЛОГІЯ (грец. *paides* — діти, *logos* — вчення) — буквально наука про дітей, поняття і термін, що виражають концепції розвитку дитини, що виникли в кінці XIX ст. в США і Західній Європі. В 20-х — поч. 30-х рр. ці концепції підтримали деякі педагоги, психологи, фізіологи і лікарі, що заклали в основу теорію двох факторів і тестування.

ПЕРЕВАГА — емоційно забарвлений результат порівняльної оцінки об'єктів, які стали мотивом діяльності. Переживання стійкої П. іноді називають словом «любов» (напр., пиріг з капустою люблю більше, ніж з м'ясом; дуже люблю «Місячну сонату» Бетховена).

ПЕРЕВТОМА — кумуляція (накопичення) стомлення в результаті неправильного режиму праці і відпочинку.

ПЕРЕДСУДИ — прояв звичних, емоційно забарвлених помилкових суджень про зв'язки будь-яких явищ. В структуру релігійних З. входить забобонність (марновірність) — віра у те, що деякі явища та події є проявом надприродних сил; помилкові, хибні погляди, що стали звичними для кого-небудь.

ПЕРЕДСТАРТОВА ЛИХОМАНКА — різко виражений передстартовий стан як наслідок низької (або заниженої навіть тимчасово) емоційно-вольової стійкості, що виявляється в зниженні дієздатності.

ПЕРЕДСТАРТОВИЙ СТАН — поняття і термін, запозичені психологією праці та іншими психологічними науками із психології спор- ту: емоційний стан особи перед початком відповідальної діяльності, в позитивному результаті якої у суб'єкта немає повної впевненості. П.с. має ряд ступенів виявлення, аж до передстартової

лихоманки. Психологічна мобілізація, підвищуючи впевненість в собі, заміняє в П.с. астеничний стан стеничним.

ПЕРЕЖИВАННЯ — найпростіше суб'єктивне явище, яке визначило стрибок від фізіологічної форми відображення, властиве і рослинам, до психічної, властивій тільки тваринам, що мають кору головного мозку. У людини П. потреб, емоцій, почуттів, вольових зусиль і творчості — одне із трьох атрибутів свідомості.

ПЕРЕКОНАННЯ — термін має три значення:

1. Вища форма спрямованості особистості, в психологічну структуру якої входять світогляд і прагнення до його здійснення в своїй діяльності та сприяння до здійснення в діяльності інших. П. в цьому значенні — вищий рівень особистості, що підпорядковує собі процесуально її пізнавальні, емоційні і вольові властивості, змістовно є її моральними та етичними нормами.
2. Синонім впевненості в будь-чому.
3. Педагогічний омонім — П. як процес, протилежний навіюванню і примусу.

ПЕРЕОРІЄНТАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ АБО ГРУПИ — прийом перевиховання: зміна їх ціннісної орієнтації (ЦО), життєвої позиції, мотивів в необхідному напрямі.

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ — психічний стан, що визначається думками з оцінкою своєї минулої і майбутньої життєдіяльності і можливості її зміни. Частий (але не обов'язковий) рубіж етапів розвитку особистості, звичайно, властивий (за даними Б. С. Братуся) віку до 30 років (± 2 роки) і за 1–1,5 роки до виходу на пенсію.

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ:

- I період (1918–1940) — соціально-психологічний аспект психології праці і особистості з позицій акцентування суспільно-історичної обумовленості свідомості;
- II період (1941–1958) — негативне ставлення і отождолення з психологічною школою соціології;

- III період (1959–1976) — розширення фронту досліджень, викладання, видання монографій і посібників, уточнення системи проблем і мови;
- IV період (з 1977 р.) — вихід соціальної психології за її рамки, як закритої системи, що пересікається з іншими психологічними науками, і перш за все з психологією праці і особистості.

ПЕРІОДИЗАЦІЯ в психології (грец. *periodos* — обіг інтервалу часу, що охоплює закінчений процес) — в історії психології процес і результат історичного і системно-структурного аналізу розвитку психологічної науки, її галузі або проблеми, елементами якої, взятої за ціле, є суспільно-історично обумовлені психологічні факти, а ієрархічними підсистемами — періоди та їх етапи.

ПЕРСЕВЕРАЦІЯ (лат. *perseveratio* — впертість) — довільне повторне відтворення будь-якої уяви (П. пам'яті), руху (моторна П.) або мислення (нав'язлива ідея).

ПЕРСОНА (*persona*) — юнгіанський термін для позначення поведінки, яка відповідає вимогам повсякденного життя індивіда.

ПЕРСОНАЛІЗМ (лат. *persona* — особистість) — напрям в сучасній філософії і психології, що визнає особистість творчою реальністю і цінністю.

ПЕРСОНОЛОГІЯ (*personology*) — термін, запозичений Марджорі Брайерлі у генерала Смата для визначення підходу до вивчення особистості «не як до абстракції або набору психологічних абстракцій, а скоріше як до повного життя організму, як до органічного психічно-цілого, якою *par excellence* і є особистість».

ПЕРСПЕКТИВА ЖИТТЄВА — образ бажаного і усвідомленого як можливого свого майбутнього життя за умов досягнення певних цілей. П.ж. взаємодіє з життєвою позицією особистості, може бути як наслідком, так і причиною.

ПІЗНАВАЛЬНІ ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ — процеси відчуттів, сприйняття, уваги, пам'яті, мислення, уяви і мови, що забезпечують і кожний окремо, і в сукупності пізнання.

ПІЗНАННЯ — процес психічного відображення, що забезпечує набуття і засвоєння знань про навколишній світ і про самого себе. У людини — один із трьох атрибутів свідомості разом з переживанням і відношенням.

ПЛАСТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ (грец. *plastikos* — ліпний) — здатність особистості до адаптації і формування як виявлення взаємодії процесуального і змістовного в її структурі.

ПОВЕДІНКА — термін, що має декілька значень:

- загальнонаукове — зовнішнє виявлення системи рухових реакцій об'єкта на вплив середовища; це значення відноситься не тільки до живих організмів, але і до робота, навіть атому;
- в етології — категорія, узагальнююча ієрархічні системи рухових реакцій як форми біологічної активності при взаємодії організму і середовища на основі нервізму, що забезпечують збереження індивіда і виду;
- в психології людини — зовнішнє виявлення її діяльності;
- в соціальній психології — еліпсис терміну «моральна поведінка» як сукупність вчинків.

ПОДАВЛЕННЯ (*suppression*) — термін зазвичай відноситься до свідомого, довільного гальмування діяльності, на відміну від витіснення, яке є безсвідомим, автоматичним і ініціюється тривогою, а не во льовим зусиллям.

ПОДРАЗНИК — об'єкт зовнішнього або внутрішнього середовища; дія якого на організм людей, тварин або рослин викликає подразнення живої матерії.

ПОЛІТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ — галузь соціальної психології, що має тенденцію стати самостійною психологічною наукою. Предмет П.п. — психічне відображення в індивідуальній і груповій свідомості соціальних явищ, пов'язаних із завоюванням, утриманням і

зміцненню державної влади певним класом, а завдання — сприяння формуванню потрібного владарюючому класу змісту цих видів свідомості.

ПОЗИТИВНЕ СТАВЛЕННЯ — таке ставлення, коли відповідні один одному значення двох різних змінних змінюються в одному і тому ж напрямі.

ПОКЛИКАННЯ — риса особистості, що формується на основі інтересу до певної діяльності, прагнення виконувати її і виявлення здібностей до неї. Діяльність за П., крім зовнішнього результату дає і внутрішній — відчуття задоволення результатом і самим процесом діяльності. П. взаємодіє з професійним самовизначенням особи. Розрізняють потенційне і актуальне покликання.

ПОЛІТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ — галузь соціальної психології, що має тенденцію стати самостійною психологічною наукою. Предмет П.п. — психічне відображення в індивідуальній і груповій свідомості соціальних явищ, пов'язаних із завоюванням, утриманням і зміцненню державної влади певним класом, а завдання — сприяння формуванню потрібного владарюючому класу змісту цих видів свідомості.

ПОНЯТТЯ — найвища форма мислення, що відображає найбільш суттєве в об'єктах, зв'язках і відносинах.

П. — форма раціонального пізнання, психічне явище, властиве тільки людині як елемент мислення і елементарна форма існування думки: відображення суттєвого в феномені, закріплене словом, що моделюється трикутником Фреге.

П. — слово або фраза, що символізують уявлення або явище.

ПОРІГ ДИФЕРЕНЦІЙНИЙ (лат. differentia — різниця) — мінімальна відмінність величини подразника, що визначає відмінність відчуттів. Омонім П.д. — як поріг різності.

ПОРІГ ФРУСТРАЦІЇ — ступінь легкості виникнення в особистості фрустрації (див. фрустрація), визначається особистим смислом об'єкта Ф., темпераментом і рівнем емоційної збудливості даної особистості, а

також наявністю у неї окремої домінуючої мети діяльності, що допомагає спокійно реагувати на незначні для неї (хоча і вагомі для повсякденного життя) перешкоди.

ПОРОГИ ВІДЧУТТЯ — мінімальна величина подразника, що викликає ледь помітне відчуття, називається нижнім П.в.; максимальна, що викликає відчуття, а не біль, — верхнім.

ПОСЛІДОВНІСТЬ ДІЙ — поняття і термін психології праці як складна сенсорно-моторна навичка, в якій маршрут уваги і послідовність робочих рухів в певній ситуації чітко встановлені.

ПОСТМОРБІДНА ОСОБИСТІТЬ (лат. post — після, morbus — хвороба) — поняття і термін медичної психології: особистість хворого після його видужування, в процесі реабілітації.

ПОБУДОВА МОДЕЛІ — відбір змінних для включення їх у модель регресії і визначення зв'язків, що існують між цими змінними.

ПОТЕНЦІЙНЕ (лат. potentia — можливість) — термін, що характеризує приховане скрите психічне явище, яке при певних умовах може проявитися як актуальне.

ПОТЕНЦІЙНІ ПОКЛИКАННЯ — покликання особистості до відповідної діяльності. В процесі виконання цієї діяльності П.п. стає або актуальним П., або ілюзорним П.

ПОТЕНЦІЙНІ ЗДІБНОСТІ — здібності до певної діяльності, в яких про- являється в основному процесуальна сторона особистості. При виконанні цієї діяльності П.з. стають актуальними З. Оцінка П.з. здійснюється психодіагностикою з метою прогнозування актуальних З. і шляхом вивчення З. до діяльності, близької до психологічної структури.

ПОТРЕБА — психічне явище відображення об'єктивної потреби організму в будь-чому (біологічні П., властиві і людині, і тваринам), або особистості (соціальні або духовні, властиві тільки людині). П. — не самостійна форма відображення, але поштовх до виникнення

кожної з них; тому, будучи внутрішньою причиною активності особистості, вони частіше і яскравіше інших психічних явищ стають мотивами до дій і діяльності і частіше переживаються як емоції і почуття, але можуть бути лише судженнями.

ПОТРЕБА В ПРАЦІ — вища соціальна потреба, властива тільки людині, яка включає її в колектив і формує у неї почуття єдності.

ПОТРЕБИ БІОЛОГІЧНІ — рід потреб як психічне відображення потреби, що зумовлює життєдіяльність людини як організму, це П. в диханні, харчуванні, воді, комфортному теплообміні, русі, спілкуванні, усуненні сенсорного голоду, самозбереженні і збереженні роду.

ПОТРЕБИ СОЦІАЛЬНІ — система потреб як психічне відображення потреби особистості, що відмежовують її взаємовідносини з іншими людьми і формують самооцінку, яка відповідає її ціннісним орієнтаціям; це не тільки П. в праці, пізнанні, красі, але і всі соціалізовані біологічні П.

ПОТЬМАРЕННЯ СВІДОМОСТІ — психологічне явище короткочасного порушення якості свідомості.

ПОТЯГ — одна з форм направленості особистості, яка виражається в не досить повно усвідомленому прагненні до досягнення чогось, нерідко в основі потягу лежать біологічні потреби.

ПОЧУТТЯ — форма відображення психікою навколишнього світу, ставлення до нього особистості, яке проявляється в соціально зумовлених переживаннях, що активізують діяльність.

П. — особливий вид емоційного переживання, який носить чітко виражений предметний характер і відрізняється порівняною стійкістю.

П. — особлива форма психічного відображення, властива тільки людині, при якій відображається об'єктивне ставлення феноменів до потреб особистості. До психологічної структури П. належать емоції і поняття. Тому, для того, щоб у людини виникло П. любові до Батьківщини, їй повинно бути близьке саме поняття Батьківщини, без якого ностальгія — тільки емоція. Понятійний компонент П.

перетворює емоції в них у відносини. Якщо емоції в структурі особистості більше пов'язані з темпераментом, то П. — з характером. Розрізняють кілька видів почуттів: інтелектуальні, моральні, практичні, естетичні.

Синоніми — емоції людські, емоції соціальні, емоції вищі.

ПОЧУТТЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ — допитливість, радість від розв'язання завдань, подив тощо.

Синонім — пізнавальні П.

ПОЧУТТЯ МОРАЛЬНІ — П. патріотизму, інтернаціоналізму, обов'язку, дружби, співпереживання, симпатії, антипатії, любові і ненависті.

Синонім — етичні П.

ПОЧУТТЯ ПРАКТИЧНІ (грец. *praktikos* — діяльний) — почуття, пов'язані з різними особливостями діяльності — від нудьги та інтересу до радості та мук творчості, задоволення від досягнення мети.

ПОЧУТТЯ ЕСТЕТИЧНІ — форма естетичного відображення: через співвідношення краси і огидності, трагічного і комічного, гумору, сарказму, сміху крізь сльози, звеличеного та ін.

ПРАГНЕННЯ — стійке бажання добитися будь-чого, що виступає як мотив діяльності, добре усвідомлений за своєю метою, з якого стійко пов'язаний і виражений вольовим зусиллям для її досягнення. П. може бути короточасним процесом, психічним станом і властивістю особистості, що визначає її спрямованість.

Синонім — інстинкт.

ПРАЦЕЗДАТНІСТЬ — поняття, загальне для психології і фізіології людини: здатність людини виконувати певну роботу, що вимірюється фізіологічними і біохімічними параметрами.

ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЇ — сутність психіки як найбільшого загалу, заданого тільки їй для глибокого і різностороннього пізнання в усіх зв'язках, опосередкуваннях і взаємодіях з усіма іншими

вивченими об'єктами, що розглядається психологією як психічне відображення. П.п., єдиний для всього дерева психологічної науки, але по-особливому уточнюється в кожній психологічній науці, її галузі і проблемі.

ПРЕНАТАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ (лат. *prae* — перед, *natus* — народження) — галузь психології, предметом якої є пренатальний розвиток психіки як перший етап її онтогенезу.

ПРЕНАТАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ПСИХІКИ — дородовий розвиток психіки, що визначається (у людини також) як спадковістю дозріваючих задатків (здібностей), так і впливом внутрішньоутробного середовища.

ПРЕСТИЖ — рід об'єктивізації ціннісної орієнтації особистості або групи, що визначає ступінь цінності даного феномену (частіше особистості, діяльності, професій, вчинку або об'єкта моди) для даної особи або групи.

ПРИСТРАСТЬ — стійке і тривале виявлення емоцій, що входять у структуру стійких почуттів і стає домінуючим мотивом діяльності.

ПРИНЦИП ЄДНОСТІ ТЕОРІЇ, ЕКСПЕРИМЕНТУ І ПРАКТИКИ

— принцип психології, значення якого показано Б. Ф. Ломовим; формулюється так: експеримент, обґрунтовуючись теорією, перевіряє її і уточнює її, разом з нею, перевіряючись практикою як вищим критерієм істини, служить їй, покращуючи її.

ПРИНЦИП ОПТИМІЗАЦІЇ (лат. *optimus* — найкращий) — найбільш загальний принцип організації: свідомий вибір в кожній конкретній ситуації оптимального варіанта за критеріями результативності і ви- тратами часу та ресурсів.

ПРИНЦИПИ ПСИХОЛОГІЇ — основні, перевірені часом і практикою положення, що визначають подальший розвиток психології і її застосування. Основні П.п.: детермінізм, єдність особистості, свідомості і діяльності; рефлексорна і соціально-історична обумовленість психіки людини; розвиток психіки; ієрархія;

системний і особистісний підходи; єдність теорії, експерименту і практики. Кожний із П.п. повинен розглядатися як закон психології. Психологічні науки, використовуючи загальні П.п., можуть доповнювати їх принципами сумісних наук, на перетині з якими розвиваються. Прикладом можуть бути принципи соціальної психології.

ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ — соціальної детермінації суспільно-психологічних явищ, конкретно-історичного підходу, системності і примату суспільної користі.

ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ — вибір одного з варіантів розв'язання завдань, одержання відповіді на питання, яке виникло, на підставі домінування різних форм психічного відображення та ієрархії видів прийняття рішень П.р. — розумові або вольові навички, в яких може виявлятися інсайт. Прийняття рішення на підставі умовиводів — результат процесу мислення, що проходить по етапах: усвідомлення питання; поява асоціації; вибір асоціацій, поява передбачень, їх перевірка, підтвердження, рішення.

ПРИРОДНЕ В ПСИХІЦІ — все, що існує і розвивається у людини незалежно від безпосереднього і опосередкованого впливу на неї та інших людей і соціального середовища. П. — не синонім біологічного, так як акцентує аспект розвитку.

ПРИРОДЖЕНЕ В ПСИХІЦІ — все, що є одразу після народження, і визначається як спадковістю, так і процесами пренатального періоду.

ПРИЧИНИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ПРОДУКТИВНІСТЬ НАВИЧОК

(основні):

- визначаються об'єктом: конструкція обладнання; стан обладнання; умови (фізичні, соціальні, організаційні);
- визначаються суб'єктом: фізіологічні (стомлення, стан здоров'я); психологічні (відношення до діяльності, впевненість в своїх силах, настрої, динаміка навички).

ПРОБЛЕМНА СИТУАЦІЯ (грец. *problema* — завдання) — найбільш вживаний вид психологічної ситуації, одна із обставин якої

усвідомлюється (або заздалегідь поставлена) як питання, на яке має бути одержана відповідь шляхом аналізу і розуміння всіх ситуацій.

ПРОГРАДІЄНТНІСТЬ ПСИХІЧНОГО ЯВИЩА (лат. pro — за, на користь, gradiens — крокуючий) — властивість психологічного явища поступово змінюватись в протилежних напрямках, бути «більш», або «менш».

Напр.: особистість в цілому, ясність свідомості, точність рухів. Всього му процесуальному в психіці властива П.п.я., а не диз'юктивність.

ПРОГРАМНО-РОЛЬОВИЙ ПІДХІД — поняття і термін, введені М. Г. Ярошевським в систему понять вивчення наукового колективу. Програма в даному випадку є як спосіб організації вивчення особливостей, динаміки і взаємодії ролей членів наукового колективу. Для цього запропоновано відповідний тест, що дозволяє виявити у кожного члена наукового колективу домінуючий рольовий профіль із трьох, притаманних кожному: ерудита (оскільки наука завжди спирається на традиції), генератора ідей (оскільки наука завжди вимагає нових) і критика (оскільки нове в науці завжди зустрічає критику і нею перевіряється).

ПРОДУКТ в психології (лат. productus — вироблений) — останній етап динамічної структури дії або діяльності, оформлений як річ, ідея або навичка.

Омонім — П. як психічне явище — системна властивість психіки, що є П. коркової нейродинаміки.

ПРОЕКТИВНІ ТЕСТИ (лат. projectio — кидання вперед) — термін і поняття, введені в 1930 р.: тести, результати застосування яких дають «проекцію» особистості і дозволяють її оцінити. Першим П.т. був метод «чорнильних плям» швейцарського психіатра Г. Роршаха (1884–1980).

Синонім — прожективні тести.

ПРОЛОНГОВАНА ПСИХОДІАГНОСТИКА (лат. pro — вперед, longus — довгий) — вид психодіагностики, що спирається на вивчення особистості в процесі навчання і виховання з врахуванням динаміки її розвитку. Основний, теоретично обґрунтований і

практично ефективний метод П.п. — метод узагальнення незалежних характеристик. П.п. — підстава пролонгованого психічного відбору і психологічного підбору. В цьому її відмінність від експрес-психодіагностики.

ПРОПРІОРЕЦЕПТОРИ (лат. proprius — власний, recipere — одержувати) — термін і поняття, введені англ. нейрофізіологом Ч. Шеррінгтоном як «відчуття самого себе». Вони розширені поняттям І. М. Сеченова м'язове відчуття: нервові закінчення, закладені в м'язах, суглобах і шкірі, є рецепторами аналізатора, який забезпечує кінестезичні відчуття.

Синонім — пропріоцептори.

ПРОСТУПОК — вчинок, що порушує моральні і правові норми і карається громадським осудом або штрафом.

ПРОТИБОРСТВО — вид групової діяльності, при якому є антагонізм цілей або двох її учасників (напр., турнір), або двох груп (напр., футбольний матч).

ПРОФЕСІОЛОГІЯ — наука, об'єкти якої — різні професії, що вивчаються методами соціології, техніки, психології, фізіології, гігієни, медицини, педагогіки, предмет — їх взаємодія з працівниками і колективами, а завдання — їх раціоналізація і проектування з метою покращення трудової експертизи, професійної підготовки, оздоровлення умов і режиму праці, підвищення її продуктивності і задоволення нею.

ПРОФЕСІЙНА АДАПТАЦІЯ — адаптація працівників до умов професійного (соціального і фізичного) середовища. Її перший етап здійснюється в процесі професійного навчання, другий — під час роботи на виробництві.

ПРОФЕСІЙНА ГОТОВНІСТЬ — суб'єктивний стан особистості, яка вважає себе здатною і підготовленою до виконання професійної діяльності і прагне її виконувати. Вона не обов'язково узгоджується з об'єктивною професійною підготовленістю.

ПРОФЕСІЙНА КОНСУЛЬТАЦІЯ (профконсультація) — форма професійної орієнтації як безпосередня допомога людині у виборі подальшого професійного шляху з урахуванням її інтересів, здібностей, покликання і уточнення відсутності протипоказань. Розрізняють психологічну, медичну, педагогічну П.к. і їх етапи: підготовчий (в процесі профосвіти), завершуючий по закінченні 1-го класу, і уточнюючий (на виробництві).

ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ (профорієнтація) — форма трудової експертизи; система державних психолого-педагогічних, медичних та економічних заходів, передбачених Конституцією України, що допомагають людині науково обґрунтовано та усвідомлено вибрати професію з урахуванням потреб суспільства і своїх здібностей і покликання. Існують різні форми П.о. — професійна освіта, професійна пропаганда, професійна консультація, професійна адаптація.

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА — система організаційних і педагогічних заходів, що забезпечує формування в особистості професійної спрямованості, знань, навичок, умінь і професійної підготовки.

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВЛЕНІСТЬ — оптимальний результат професійної підготовки і навчання особистості.

ПРОФЕСІЙНА ПРИДАТНІСТЬ — психодіагностична і психопрогностична оцінка особистості і організму людини у взаємодії її професійних здібностей і соціальних умов діяльності.

ПРОФЕСІЙНА ПРОПАГАНДА (профпропаганда) — форма професійної освіти, мета якої залучити профорієнтованих особистостей до необхідних суспільству професій і сформуванати інтерес до них.

ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВІ ЯКОСТІ — властивості особистості, сукупність яких є потенційними або актуальними здібностями до даної діяльності, а послаблення їх призводить до стійких помилкових

дій при професійному навчанні і в подальшому до зниження ефективності певної професійної діяльності.

ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ — процес розвитку особистості як суб'єкта професійної праці і становлення професійного самовизначення; результат професійно-технічної освіти. Основний об'єкт психології професійного навчання і виховання; пов'язаний з професійним самовизначенням.

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ В ПСИХІЦІ (лат. processus — просування) — все те, що в будь-якому психічному явищі забезпечує появу змістовного суб'єктивного як перехід від фізіологічного відображення до психічного. П. в п. частіше буває динамічним (напр. П. в мисленні або по-чуттях), але може бути і статичним, і інваріантним.

Синонім — психологічні механізми.

ПСИХІКА — властиве високоорганізованим хребетним тваринам, що мають кору головного мозку, психічне відображення об'єктивної дійсності і об'єктивування відображеного в поведінці, а людиною — і в діяльності; основна категорія і предмет психології. П. розвивалась в процесі еволюції живої матерії як вища якість на основі фізіологічної форми відображення, що властива і безхребетним тваринам, і рослинам. Різким переходом від фізіологічного до психічного відображення стало виникнення найпростішого суб'єктивного у вигляді найпростіших переживань. П. найбільш високо розвинена у людини як єдність тільки їй властивих свідомості, особистості і діяльності. Виявлення П. — психічне явище, обов'язковий компонент якого суб'єктивне. П. людини має триєдину структуру, яка визначається взаємодією структур свідомості, особистості і діяльності.

ПСИХІЧНА АКТИВНІСТЬ — виявлення на рівні психіки активності як загальної якості матерії, що є результатом ускладнення організації її структури. Ієрархія П.а. така:

- у тварин: безумовнорефлекторні потреби і емоції; умовнорефлекторні емоції; сенсорно-моторна поведінка;
- у людини на основі попереднього: відношення як атрибут свідомості; почуття; воля; мислення з його вищим проявом —

творчим мисленням; діяльність з її вищим проявом — творчою діяльністю. Явища П.а. іноді називали «діяльністю».

ПСИХІЧНА САМОРЕГУЛЯЦІЯ (лат. *regulare* — приводити до порядку) — прояв активності психіки, спрямований, завдяки випереджаючому відображенню на підтримку життєздатності і дієздатності тварин і людей. У людини П.с. може ставати свідомою, зокрема, при індивідуальному плануванні діяльності.

ПСИХІЧНА ЕПІДЕМІЯ — форма співпереживання, властива натовпу емоційно збудливих особистостей, і яка іноді досягає рівня групового афекту і групових галюцинацій.

ПСИХІЧНЕ ЯВИЩЕ — загальнопсихологічна категорія другого рівня їх ієрархії і виявлення психіки, що має два аспекти:

- сім форм психічного відображення з доповненням потреб, уваги і психомоторики (десять спеціальнопсихологічних категорій, що об'єднані нею);
- психічний процес, психічний стан, властивість особистості (три соціальнопсихологічні категорії, також об'єднані нею).

Розрізняють П.я. суцесивні і симультанні.

ПСИХІЧНИЙ ПРОЦЕС — спеціальна психологічна категорія, еліпсис: найбільш короткочасне психічне явище, що має завжди початок і кінець; тому точніше говорити короткочасний П.п., бо будь-яке психічне явище — теж процес.

ПСИХІЧНЕ ПЕРЕНАСИЧЕННЯ — психічний стан, викликаний зайвим впливом психічного стимулу, суб'єктивного переживання як стомленість, втрата інтересу і негативне відношення до нього.

ПСИХІЧНИЙ СТАН — один із трьох видів психічних явищ, спеціальнопсихологічних категорій: у людини — проміжний між короткочасним психічним процесом і властивістю особистості. П.с. достатньо тривалі (можуть продовжуватися місяцями), хоча при зміні умов або внаслідок адаптацій можуть і швидко змінюватися.

ПСИХОАНАЛІЗ — психотерапевтичний метод, розроблений З. Фрейдом, основоположником ідеалістичного напрямку в психології, що одержав назву «фрейдизм» в основі якого лежить уява про неусвідомлені психічні процеси та засоби, за допомогою яких можна аналізувати ці процеси.

ПСИХОАНАМНЕЗ — термін, введений В. М. Бехтеревим замість терміну психоаналіз: збирання анамнезу про минулі і теперішні переживання і ставлення до того, хто вивчається шляхом довірливих бесід з ним.

ПСИХОГІГІЄНА — 1) галузь знань на межах гігієни, психотерапії та психології, яка вивчає і пропонує міри та засоби збереження і укріплення психічного здоров'я людей і попередження психічних захворювань; 2) наука, що лежить на перетині медичної психології і медицини (гігієни) і, яка націлена на оздоровлення середовища і умов життя людини.

ПСИХОДІАГНОСТИКА — галузь психологічної науки, яка розробляє методи виявлення й вимірювання індивідуально-психологічних особливостей особистості. П. — напрям психологічних досліджень, який визначає рівень і характер розвитку особистості або її окремих функцій в даний момент.

Розрізняють експрес-П. і пролонговану П.

ПСИХОДРАМА — метод групової психотерапії, що полягає в розігруванні членами групи сцен з життя, в яких відтворюються конфліктні ситуації та створюється можливість вільного реагування на них.

ПСИХОЛОГІЗАЦІЯ НАУК — взаємодія психології з іншими науками (соціологією, педагогікою, медициною, юриспруденцією, економікою, технікою та ін.) з метою психологічного обґрунтування їх заходів.

ПСИХОЛОГІЧНА АТМОСФЕРА — явище загалу, що короткочасно проявляється в груповому настрої і групових судженнях. Повторне виявлення однакової П.а. робить її

психологічним кліматом. Їх різниця не тільки в стійкості, але і в тому, що на відміну від психологічного клімату, пов'язаного з груповими почуттями, П.а. більше пов'язана з груповими емоціями. Її оптимізація — важливе завдання управління, організації і керівництва колективами.

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ДО ПРАЦІ — стійкий як результат трудового виховання або тимчасовий як результат психологічної підготовки або психологічної мобілізації в даний період психологічний стан, що визначається наявністю потреби в праці. Розрізняють загальну П.г.п. — до будь-якої праці і особливу П.г.п. — до певного виду праці.

ПСИХОЛОГІЧНА ЗАКОНОМІРНІСТЬ — об'єктивно існуючий по- стійний причинно-наслідковий зв'язок психічних явищ.

ПСИХОЛОГІЧНА МОБІЛІЗАЦІЯ — вид психологічної підготовки, мета якої — забезпечення високоякісного виконання діяльності, яка йде безпосередньо за П.м.

ПСИХОЛОГІЧНА НАУКА — система психологічних теорій, викладених мовою психології, підпорядкованих загальному предмету психології, яка вирішує їх завдання. Взаємозв'язки різних П.н. моделюються деревом психологічної науки.

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА — вид формування особистості, мета якої — виявлення індивідуальних психологічних особливостей і розвиток здібностей до певної діяльності, формування її мотивації. П.п. — невід'ємна частина управління діяльністю особи і колективу, особливо при виконанні її в надзвичайних умовах.

ПСИХОЛОГІЧНА СУМІСНІСТЬ — вид групової сумісності, наявність якої часто буває непомітною, але відсутність різко знижує ефективність групової діяльності, іноді призводить до конфлікту виконавців. П.с. — один із факторів, що визначає психологічний клімат.

Омонім — П.с. як властивість особистості, що є синонімом комунікативних здібностей.

ПСИХОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ — система психологічних понять, що розкриває сутність психологічних явищ, їх закономірності, взаємодію зі світом, яка допомагає вирішувати певні завдання психології.

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ — (грец. mechane — споруда) — розповсюджений, але некоректний термін, некритично запозичений із мови вульгарного матеріалізму і механіцизму без врахування того, що психічне — це системна якість як продукт коркової нейродинаміки, що не подовжується у просторі і власних механізмах..

ПСИХОЛОГІЧНИЙ КЛІМАТ — явище загалу, як стан групової свідомості, що проявляється в груповому настрої, групових думках і судженнях. Подібний феномен, але менш стійкий, називається психологічною атмосферою. Якщо обидва ці феномени чітко проявляються у міжособистісних відносинах, вони називаються соціально-психологічним кліматом і соціально-психологічною атмосферою. Якщо соціально-психологічний клімат і атмосфера пов'язані з моральною свідомістю, то говорять про морально-психологічний клімат. Але П.к. може визначатися тільки впливом зовнішнього фізичного середовища і тільки на одну особистість, прикладом чого є засоби технічної естетики. Цього не враховують, коли ототожнюється поняття П.к. і соціально-психологічний клімат.

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЯВИЩЕ — об'єктивне психічне явище, що розглядається в системі психологічних понять.

ПСИХОЛОГІЯ — наука, що вивчає психіку в її розвитку в тваринному світі (в філогенезі — порівняльна психологія), в походженні і розвитку людства (в антропогенезі — палео- та історична психологія), в розвитку кожної людини (в онтогенезі — вікова психологія) і виявленні в різних видах діяльності. Має свій предмет, об'єкти, завдання, теорії і методи. Взаємодія окремих розділів П. і вузькоспеціальних психологічних наук моделюється деревом психологічної науки.

ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ — психологічна наука, предмет якої — особистість як категорія, а об'єкти — різні конкретні і узагальнені особистості як індивіди і як члени груп. В першому

випадку П.о. — міцна гілка стовбура індивідуальної психології «дерева» психологічної науки, в другому — пронизує стовбур соціальної психології. Основні галузі П.о.: вікова психологія, диференційна психологія, патопсихологія, дефектопсихологія. Розкриваючи динамічну функціональну структуру особистості і спираючись на взаємодію особистості і діяльності, П.о. розрізняє її процесуальну і змістовну сторони. П.о. використовує всі методи психологічної науки.

ПСИХОЛОГІЯ ПРАЦІ — галузь психологічної науки, що стала самостійною наукою і вивчає психологічні особливості різних видів трудової діяльності, їх залежності від суспільно-історичних і конкретних виробничих умов, знарядь праці; методів трудового навчання і психологічних властивостей осіб (їх здібності і покликання).

ПСИХОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ — галузь соціальної психології, предмет якої — взаємодія суб'єктів управління і об'єктів управління, а основне завдання — оптимізація цієї взаємодії.

ПСИХОМЕТРІЯ — безпосереднє вимірювання психічних явищ (час протікання і збереження, інтенсивність, кількість сприйнятого, запам'ятованого, виконуваних дій) та вимірювання за балами, зокрема методом полярних балів.

ПСИХОМОТОРИКА — основний вид об'єктивізації психіки в сенсо-моторних, ідеомоторних і емоційно-моторних (зокрема, імпульсивних) реакціях і актах.

ПСИХОПАТІЯ — патологія характеру, при якій у суб'єкта спостерігається стійке поєднання властивостей характеру, що перешкоджають його адекватній адаптації в соціальному середовищі. Захворювання особистості, а точніше — характеру, що розвивається з раннього дитинства і обумовлене спадковістю, несприятливим пренатальним розвитком або травмою мозку при пологах.

ПСИХОПАТОЛОГІЯ (грец. pathos — страждання) — галузь медицини, що вивчає загальні закономірності захворювань психіки, їх

запобігання, протікання, попередження й лікування. П. — психічні явища, властиві хворій особистості, що вивчаються патопсихологією в аспекті їх сутності і психіатрією в аспекті їх лікування.

ПСИХОПРОГНОСТИКА — кінцева мета психодіагностики як структурного прогнозу особливостей поведінки та діяльності конкретних психодіагностованих особистостей або їх типів.

ПСИХОСЕКРЕТОРНІ РЕАКЦІЇ — вид психосоматичних явищ, як психічно обумовлених змін функцій залоз (слинних, потових, ендокринних та ін.).

ПСИХОСОМАТИКА (грец. soma — тіло) — наука, яка перебуває на перетині психології з фізіологією і медициною, предмет якої — психосоматичні взаємодії.

ПСИХОСОМАТИЧНІ ВЗАЄМОДІЇ — феномени впливу психіки, а у людини — особистості на внутрішнє середовище свого організму.

ПСИХОТЕРАПІЯ — на даний час не є однозначною галуззю наукових знань і практичних підходів. Згідно зі Страсбурзькою декларацією з психотерапії (1990 р.) «психотерапія — незалежна наукова дисципліна, практична діяльність, яка є незалежною та вільною професією.» П. — загальномедична наука, яка перебуває на перетині психології з медициною, її предмет — лікування не тільки неврозів, але і соматичних захворювань шляхом психічних впливів: словом (логотерапія і гіпнотерапія), створенням міжособистісних відносин і психологічного клімату. П. керується всіма принципами психології і, використовуючи всі категорії, додає до них загальномедичний принцип профілактики, що зближує її з психологією, а також категорії «здоров'я» і «хвороба».

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ — взаємодія психіки і мозку, що досліджується психофізіологією.

ПСИХОФІЗІОЛОГІЯ — галузь психології, предметом якої є трансформація від фізіологічного до психічного відображень.

ПСИХОФІЗИЧНИЙ ПАРАЛЕЛІЗМ — одне з тлумачень співвідношення психічного і фізичного (фізіологічного), згідно з яким вони невіддільні один від одного, але не пов'язані причиною.

ПУЛЬТ УПРАВЛІННЯ (лат. *pulritum*, нім. *pult* — підмостки) — один із основних об'єктів інженерної психології, сукупність контрольно-вимірювальних приладів і органів управління, об'єднання сенсорного і моторного полів багатьох операторів.

Р

РАДІСТЬ — почуття, в структуру якого входять емоція задоволення і знання його причини. Вища форма — радість творчості.

РАППОРТ — (фр. *rapport* — зв'язок) — позитивні відносини і зв'язок між людьми, які встановлюються в близьких міжособистісних відносинах, а також в процесі взаємодії дослідника та досліджуваного, психотерапевта та клієнта:

а) у широкому смислі це емоційний зв'язок між людьми в міжособистісних стосунках, атмосфера довіри, яка складається між психотерапевтом та клієнтом;

б) у вузькому смислі — зв'язок, який встановлюється між сугестором та сугерендом, що утворився в результаті навіюваної взаємодії.

Фізіологічно Р. проявляється при наявності в загальмованій корі головного мозку сторожового пункту, що забезпечує підвищену навіюваність.

РИСИ ОСОБИСТОСТІ — стійкі особливості поведінки індивіда, які повторюються в різних ситуаціях. Р.о. на відміну від властивостей особистості як категорії психології особистості і диференціальної психології, це поняття буденної свідомості і Р.о. — поняття буденної свідомості як відбиток нею чітко виявлених властивостей особистості, що проявляються в повсякденній діяльності і спілкуванні з іншими

людьми і тому доступні для оцінки за здоровим глуздом. Назва Р.о. подається не науковою, а народною буденною мовою.

РЕАБІЛІТАЦІЯ ПСИХІЧНА — (лат. *re* — префікс, що означає знову, *habilitas* — здібність, придатність) — поновлення втрачених здібностей особистості як проявлення її пластичності.

Омонім (медичний) — Р. як поновлення працездатності, втраченої внаслідок захворювання.

Омонім (юридичний) — Р. як поновлення доброго імені і юридичних прав у зв'язку з відміною раніше визначеної вини.

РЕАГУВАННЯ — загальна властивість живої матерії як виявлення її активності реагувати на певні впливи в певних умовах. Р. психологічно відрізняється від Р. фізіологічного наявністю в структурі суб'єктивно-го компонента. Свідоме Р. властиве тільки людині, і в його структуру входить акт свідомості як усвідомлення здійсненої діяльності або дії.

РЕАКЦІЇ ПСИХІЧНІ — психічні явища, як результат психічного реагування. Розрізняють Р.: мнестичні, мисленні (асоціації), мовні, емоційні, психомоторні. Будь-яка Р. має три властивості: латентний час, тривалість (час реагування), точність (адекватність подразника).

РЕАКЦІЯ — відповідь організму на будь-який подразник.

РЕАЛЬНІСТЬ (лат. *realis* — дійсний) — суттєве в дійсності. В діалектичному матеріалізмі розрізняють об'єктивну Р. — матерію і суб'єктивну Р. — свідомість, психіку. Психологія, спираючись на принцип єдності об'єктивної і суб'єктивної діалектики, вивчає в єдності суб'єктивні і об'єктивні Р. в поведінці і діяльності.

РЕВНОЩІ — емоція, що переростає в почуття, основу якого складає потреба безмежного володіння людиною — предметом свого захоплення. Невіра об'єкту Р. або сумнів у своїх можливостях, обтяжені помилковими судженнями.

РЕГРЕСІЯ (*regression*) — широкий смисл — повернення до більш раннього стану або образу дії. В спеціальному значенні — захисний

процес, за допомогою якого суб'єкт уникає (або намагається unikнути) тривоги шляхом часткового або повного повернення на більш ранню стадію лібідного і Его розвитку. Стадія, на якій відбувається регресія, визначається наявністю точок фіксації. Теорія регресії передбачає, що, за винятком ідеальних випадків, інфантильні стадії розвитку переборюються не повністю, і тому більш ранні патерни поведінки залишаються як альтернативні способи функціонування. Регресія, проте, не розглядається як життєздатний і ефективний захисний процес — навпаки, часто це «із вогню та в полум'я», оскільки регресія змушує індивіда заново пережити тривогу, властиву тій стадії, до якої він регресував. Наприклад, регресія з фалічного, або едипового рівня на оральний, зроблена як захист від кастраційної тривоги, робить пацієнта беззахисним перед знову сепараційною тривоگو. В результаті регресія супроводжується подальшими захисними заходами, призначеними зберегти Его від її наслідків.

РЕДУКЦІОНІЗМ в психології (від лат. *reducere* — відсувати назад) — помилкове намагання зведення психологічної форми відображення до фізіологічної, і тим більш до фізичної без врахування специфічно го для неї суб'єктивного в психіці як системної якості.

РЕЛАКСАЦІЯ (лат. *relaxatio* — зменшення напруження) — фізіологічний стан динамічної рівноваги, який супроводжується розслабленням або різким зниженням скелетної мускулатури та процесами розконцентрації уваги і сприймання. Розрізняють природну, довільну та штучну релаксацію. Приклад: природна релаксація — розслаблення при відході до сну, довільна — медитація та трансіві стани, штучна — гіпноз, фармакологічна дія міорелаксантів. Р. — засіб медитації і психотерапії, що використовується, зокрема, при аутогенному тренуванні: довільне розслаблення усіх м'язів у зручному положенні і відволікання від неприємних думок та емоцій як поєднання фізичного і психічного розслаблення.

РЕМІНІСЦЕНЦІЯ (лат. *reminiscentia* — нечіткий спогад) — виявлення неусвідомленої і мимовільної пам'яті, відстрочене відтворення того, що сприйняте раніше і здавалося забутим.

РЕТРОГРАДНА АМНЕЗІЯ (лат. retrogradus — той, хто йде назад) — часткова або повна втрата пам'яті про минулі події, що настала в результаті травми або захворювання мозку.

РЕФЕРЕНТНА ГРУПА (лат. referentis — повідомляючий) — група реальна або уявна, мета діяльності і ціннісні орієнтації членів якої виступають як еталон для особистості.

Синонім — група еталонна (фр. etalon — зразок).

РЕФЛЕКСІЯ —

- 1) здатність інтелекту людини до самоаналізу;
- 2) процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів.

РИГІДНІСТЬ — особливість мислення, що виявляється в нездатності відмовитися від звичних способів діяльності.

РОЗВИТОК (development) — теорія психоаналізу стверджує, що поведінку людини можна розглядати в її розвитку, тобто інтерпретувати поведінку дорослого як ускладнення, або еволюцію, інфантильної поведінки, і що її «вищі» форми можна розуміти як ускладнення примітивних захоплень і паттернів поведінки. Процес розвитку в цілому можна розглядати як результат двох факторів: еволюції природжених процесів розвитку і вплив досвіду на ці процеси. Травматичним є досвід, який порушує або спотворює розвиток; точки фіксації обумовлює гальмування розвитку. Не існує подібних термінів для позначення досвіду, що прискорює розвиток. Оскільки класична аналітична теорія пов'язана з ідеєю розподілу психіки на Его та ІД вона змушена постулювати паралельні форми розвитку: розвиток Его і розвиток лібідо. Перше полягає в придбанні функцій Его, що збільшує його автономність, а друге — в перетворенні прегенітальних сексуальних і агресивних захоплень (див. секс і агресія) в дорослі сексуальні і сублімовані види діяльності (див. сублімація).

РОЗВИТОК ГРУПИ ЯК КОЛЕКТИВУ — має шість етапів, які за Л. І. Уманським, такі: група-конгломерат; номінальна група; група-асоціація; група-кооперація; автономна група; колектив.

Врахування цих етапів необхідний при формуванні колективу і при оцінці рівня його розвитку.

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ — вищий рівень розвитку психіки; має специфічні етапи і рубежі розвитку особистості, наведений нижче на схемі.

РОЗВИТОК ПСИХІКИ — загальнопсихологічна категорія, що спирається на всі інші категорії, починаючи з форм психічного відображення і тому є останньою в цій ієрархії; принцип психології: поступове і стрибкоподібне ускладнення психіки як в процесуальному, так і в змістовному аспекті. Негативний Р.п. призводить до деградації і розпаду психіки. Розрізняють наступні періоди Р.п.: філогенез психіки, антропогенез психіки, загально-історичний розвиток психіки, онтогенез психіки

РОЗДВОЄННЯ ОСОБИСТОСТІ — психопатологічне явище, при якому у людини утворюються незалежні одна від одної особистості (дві і більше, відомо навіть 13), що проявляється одна замість іншої після короткочасного потьмарення свідомості. В основі Р.о. лежить патологія психіки. Вивчення цього захворювання допомагає краще зрозуміти залежність Я — особистості від пам'яті.

РОЗДРАТОВАНІСТЬ — форма фізіологічного відображення як основна властивість живих організмів реагувати на різні зовнішні або внутрішні подразники. Р. нервових клітин набула форми збудження.

РОЗПОДІЛ УВАГИ — одна із якостей уваги, яка визначає здібність людини одночасно виконувати декілька дій, розосереджуючи між ними увагу. Практично Р.у. чергується з переключенням уваги.

РОЗПОДІЛ ФУНКЦІЙ СУМІСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ — елементарний вид і перший етап спільної діяльності, що є обов'язковим динамічним компонентом більш складної діяльності. Враховуючи мету сумісної діяльності, її окремі завдання і особливості

особистостей, які будуть її виконувати, Р.ф.с.д. дозволяє одержати оптимальний результат.

РОЗРЯДКА (discharge) — поняття як попереднє утворення заряду напруги, енергії, імпульсу або емоції, розрядка яких веде до зниження напруги.

РОЗУМ — сукупність індивідуальних здібностей мислення і розуміння людини. Властивість Р. — швидкість, ясність, критичність, глибина, широта, творчість. Сукупність вираження критичності, творчості визначає ініціативність, а вона в сполученні з швидкістю — кмітливість.

РОЗУМІННЯ — вид мислення: проникнення в сутність феномену шляхом установлення між його елементами зв'язків, які відображаються системою понять. Результат Р. — елементарна теорія даного феномену. При Р. безпосередньо — співставляють судження зі своїм суб'єктивним тезаурусом. Процес Р. мови залежить від форми мовного спілкування.

РОЗУМОВІ НАВИЧКИ — властиві тільки людині як навички мислення, пам'яті і волі. Вони мають основне значення при прийнятті рішення.

РОЗЩЕПЛЕННЯ (splitting) — процес (захисний механізм), засобом якого психічна структура втрачає свою цілісність, утворюючи взамін дві або більше підструктури. Описано як розщеплення Его, так і розщеплення об'єкта. Після розщеплення Его лише одне із утворених часткових Его відчувається як «самість», інше являє собою безсвідому «відколену» частину Его. Після розщеплення об'єкта емоційне відношення до двох підструктур прямо протилежне: один об'єкт відчувається як «хороший», інший — як «поганий». Розщеплення Его і об'єкта часто пов'язується з відторгненням і проекцією; це тріо складає шизоїдний захист, засобом якого частини себе (і внутрішніх об'єктів) не визнаються своїми і приписуються об'єктам в оточенні.

РОЛЬ — соціологічне та соціально-психологічне поняття як динамічний статус особистості в групі.

С

САМОВИЗНАЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНЕ — ступінь самооцінки себе як спеціаліста певної професії: змістовна сторона спрямованості особистості, що взаємодіє з покликанням; важливий об'єкт формування особистості в процесі професійної орієнтації.

САМОНАВНОВАННЯ — вид навчання, при якому сугестор і сугеренд об'єднані в одній особі. Спеціальне застосування С. — аутогенне тренування.

Синонім — аутосугестія.

САМООРГАНІЗАЦІЯ — діяльність і здібності особистості, пов'язані з умінням організувати себе. Проявляється в цілеспрямованості, активності, обґрунтованій мотивації, плануванні своєї діяльності, самостійності, швидкості прийняття рішень і відповідальності за них, критичності оцінки результатів своїх дій, почутті обов'язку.

САМООЦІНКА — оцінка особистістю самої себе. Формування правильної С. — важливе завдання виховання і самовиховання. Велику роль у формуванні С. відіграє власний досвід особистості і засвоєний нею суспільний і колективний досвід.

САМОРЕГУЛЯЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ (лат. *regulare* — підпорядкування певному правилу) — довільне підпорядкування змісту і структури діяльності її меті. С.д. особистістю здійснюється в основному зміною окремих дій. С. колективної діяльності — зміною індивідуальних мотивів.

САМОСВІДОМІСТЬ — одне із виявлень свідомості як виділення себе (Я) із об'єктивного світу (не Я); усвідомлення, оцінка людиною себе, свого місця в світі, своїх інтересів, знань, сподівань, поведінки, переживань. С. — самоосмислення, але також: усвідомлення

можливості того, що хтось інший також усвідомлює себе. Якщо самоусвідомлення супроводжується збентеженням, розуміється недолік самоосмислення. Або суб'єкт боїться, що інший сприйме його так, що це не буде співпадати з власним образом самого себе, або боїться, що його спосіб подачі себе неадекватний ситуації, в якій він знаходиться.

САМОСТІЙНІСТЬ — вольова властивість особистості як здатність систематизувати, планувати, регулювати і активно здійснювати свою діяльність без постійного керівництва і практичної допомоги ззовні.

САМОВПЕВНЕНІСТЬ — термін, який традиційно протиставлений упевненості в собі. С. пов'язана з некритичним мисленням і необґрунтованою переоцінкою своїх можливостей.

Синонім (більш точний) — надмірна самовпевненість.

САНГВІНІК — тип темпераменту, який проявляється через рухливість, прагнення до частоті зміни вражень, чуйність і комунікабельність. «Сангвінік — гарячий, дуже продуктивний діяч, але лише тоді, коли в нього багато і цікавої справи, тобто постійне збудження, — писав І. П. Павлов. — Коли ж такої справи немає, він стає нудним, в'ялим».

СВІДОМІСТЬ — вища форма психічного відображення, властива тільки людині, інтегруюча всі інші сім властивих їй форм психічного відображення в свої три атрибути, і тому є загальнопсихологічною категорією третього рівня їх ієрархії.

Розрізняють три форми С.: індивідуальну, групову (об'єкти вивчення психології) і громадську.

С.: — 1. Стан, в якому людина усвідомлює себе, на противагу стану сну, анестезії, коми. 2. Здатність до самоусвідомлення, яким володіє людина на відміну від інших тварин.

СВІДОМІСТЬ ГРУПОВА — одна із трьох форм свідомості, проміжна між індивідуальною і громадською, носієм (суб'єктом) її є мала група. Чим вище зовнішня і внутрішня організація групи і чим більше цілеспрямована її сумісна діяльність, тим С.г. більш чітко виражена. Відмінність С.г. від індивідуальної в тому, що її явища

(групові погляди, групова думка, настрої, чутки та ін.) можуть існувати тільки в групі. Від громадської свідомості С.г. відрізняється тим, що формується при безпосередньому контакті. Узагальнюючи явища індивідуальної свідомості членів групи, С.г. більше їх середнього або суми, так як відображує зв'язки і взаємовпливи їх не тільки між собою, але і з громадською свідомістю

СВІТОГЛЯД (індивідуальне) — одна із форм спрямованості особистості як система її поглядів на себе і своє місце в світі і обумовлених цим переконань, ідеалів, принципів, ціннісних орієнтацій, тобто життєвої позиції особистості. С. може бути науковим або спиратися тільки на здоровий глузд. В психологічній структурі С. виділяють наступні компоненти: світовідчуття, сприйняття світу, уявлення про світ, світорозуміння, оцінка світу, ставлення до світу. Перші три компоненти узагальнюються в світогляді, останні три готують перехід С. в переконання.

СВОБОДА ВОЛІ — категорія етики як вихідне поняття для оцінки моральної вихованості особистості і протиставлення релігійній оцінці вчинків людей, їх «лінійним» (безпосереднім) детермінізмом зовнішніми умовами.

Психологією розуміється С.в. як активність особистості і результат боротьби мотивів в етапах вольової дії при перевазі в цих мотивах змістовного (а не процесуального), що лежить в основі моральних властивостей особистості, а тому і оцінки моральної вихованості особистості.

СЕКС, СЕКСУАЛЬНИЙ (sex, sexual) — в біології: всі організми, крім найпростіших, діляться на дві статі: чоловічу і жіночу, і нові члени виду з'являються шляхом злиття двох статевих клітин — однієї чоловічої і однієї жіночої. Звідси статеве розмноження, статевий контакт, статеві органи — терміни, що належать до структур і функцій, необхідних для утворення нових індивідів. В психології: сексуальний — належить до захоплень, патернів поведінки, емоцій і відчуттів, які за стереотипами вважаються внутрішньо пов'язаними з їх репродуктивною діяльністю (або з використанням органів розмноження як джерела відчуттів).

СЕКСОЛОГІЯ (лат. *sexus* — стать, грец. *logos* — вчення) — галузь медичної психології, предмет якої — психологія статевого життя, а основ- на категорія — статеve кохання. С. тісно взаємодіє з сексопатологією як медичною наукою, соціальною психологією і соціологією сім'ї.

СЕНСИБІЛІЗАЦІЯ — особливість адаптації, яка проявляється через підвищення чуттєвості аналізаторів. Розрізняють С. фізіологічну (напр., покращення нічного зору після обмивання обличчя холодною водою) і психічну (надання подразнику особливо вагомого сигнального значення)

СЕНЗИТИВНІСТЬ (лат. *sensitivus* — чуттєвий) — психічне явище як підвищене реагування на емоційні подразники. Буває психічним станом, часовою властивістю особистості, притаманний сенситивному її періоду, або рисою характеру.

СЕНЗИТИВНИЙ ПЕРІОД — вік фізіологічної і психологічної перебудови особистості, якому властива підвищена сенситивність, що враховується педагогами.

Синонім — перехідний період віку.

СЕНСОПАТІЯ — порушення сприйняття.

СЕНСОРИКА (лат. *sensus* — відчуття) — система психічних явищ, яка забезпечує хоча б мінімум пізнання суб'єктом світу; разом з переживанням і пам'яттю входить до складу філогенезу і онтогенезу психіки, та узагальнює ряд її форм: зорову, слухову, нюхову, дотикову, кінестетичну, тактильну, термічну, акселераційну.

Кожна із форм С. розкривається наступною мінімальною системою понять: подразник, рецептор, аналізатор, відчуття, сприйняття, пам'ять, образ, уявлення, адаптація, сенсibiliзація, компенсація, синестезія.

СЕНСОРНА ІЗОЛЯЦІЯ — життєдіяльність в надзвичайних умовах при максимальному обмеженні зовнішніх подразників, що викликає явище сенсорного голоду.

СЕНСОРНІ НАВИЧКИ — навички, в структурі яких переважає сенсорний компонент. Напр.: оцінка настрою людини за її мімікою.

СЕНСОРНИЙ — пов'язаний з роботою органів чуття.

СЕНСОРНИЙ ГОЛОД — психічний стан, викликаний сенсорною ізоляцією та депривацією і проявляється ієрархією симптомів від зниження працездатності до тяжких галюцинацій.

СЕРЕДОВИЩЕ — сукупність умов, що оточують людину і взаємодіють з нею як з організмом і особистістю. Розрізняють С. внутрішнє і зовнішнє. У взаємодії С. і особистості зміни особистості можуть від- ставати від зміни С., що створює певні протиріччя.

СИМБІОЗ (symbiosis) — в біології це «незамінний союз між організмами, кожен із яких залежить від існування іншого».

Симбіотичний психоз, за М. Малер, виникає у дітей і характеризується повною і винятковою залежністю від матері; сама назва дає зрозуміти, що матері ця залежність необхідна так само, як і дитині. Взаємовідносини мати — дитина, особливо протягом найперших тижнів життя, іноді називають симбіотичними саме на підставі того, що матері малюк необхідний, як і малюку — мати. Ці взаємовідносини називають симбіотичними, хоча насправді вони є взаємно паразитичними.

СИМВОЛ (symbol) — предмет, образ або поняття, що виражає ідеальний (духовний) зміст в доповненні до свого конкретного значення. Багатозначність, невичерпність символу протилежить знаку, точному і кінцевому. В історії філософії існує дві тенденції розуміння і тлумачення символів — ірраціональна і раціоналістична. Перша йде до Платона, що називав символом знакове відображення деякої вищої і цілком незнакової сутності, друга — до Аристотеля, який стверджував, що символ — це знак, значенням якого є знак іншого роду або іншої мови. Із сучасних дослідників найбільш відомі праці Е. Кассіраера, ще трьохтомна «Філософія символічних форм» містить фундаментальний аналіз ролі символу в різних видах культурної практики (мова, міф, мистецтво, релігія, гуманітарне знання). В загальних рисах С. є дещо, що має відношення до чогось

іншого або є представником цього іншого, на відміну від ознаки, яка вказує на наявність будь-чого. В цьому смислі слова, емблеми, значки є символами, оскільки одержують своє значення, завдяки їх відповідності з будь-чим іншим, зі своїм референтом. Зв'язок між символами і тим, з чим вони співвідносяться, будується на асоціації ідей і, звичайно, встановлюються шляхом узгодження. В усіх цих випадках зв'язок між символом і референтним об'єктом має свідомий характер, тоді як психоаналітичну теорію символізму цікавить безсвідоме заміщення одних образів, ідей або дій іншими.

СИМПТОМ (symptom) — будь-яке погіршення здоров'я, що викликає скарги пацієнта.

СИМУЛЯЦІЯ (лат. simulatio — удавання) — діяння, що свідомо вводять в оману, частіше застосовується як еліпсис хвороби.

СИНДРОМ (syndrome) — група ознак і симптомів, які переважно виникають разом. Синдром сам по собі не визначає захворювання, чи через те, що невідомі зв'язки між його елементами; чи через те, що він може бути проявом цілої низки захворювань. Синдром стомленості — застарілий термін, що характеризується рядом неврозів, при яких пацієнт скаржиться на стомлення, що супроводжує будь-які зусилля, але при цьому відсутні соматичні ознаки, які підтверджують його переконання, що він страждає серйозним захворюванням.

СИНДРОМ НЕУСПІШНОСТІ (грец. syndrome — збіг) — поняття і термін психології праці і педагогічної психології: сукупність стійких помилкових дій в процесі навчання, пов'язаних з недоліком певних здібностей. Прогноз С.н. — основне завдання психодіагностики і структурного прогнозу при психологічній трудовій експертизі.

СИНЕСТЕЗІЯ — сенсорне психічне явище, коли подразник, специфічний для одного аналізатора, викликає відчуття, властиві іншому. Найбільш частіша С. — кольоровий слух, який чітко виражений у К. Скрябіна, Римського-Корсакова.

СИНТЕЗ — уявна або реальна інтеграція різних елементів в єдине ціле; як психологічний феномен — вид мислення, що дозволяє в

єдності з аналізом переходити від окремих понять до більш загальних і від них — до систем понять — теорій.

Синонім — узагальнення.

СИСТЕМА ПСИХІЧНИХ ЯВИЩ (грец. *systema* — ціле, складене із частин) — сукупність психічних явищ, взятих за ціле і, що перебувають у певному зв'язку і взаємодії.

СИСТЕМА ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОНЯТЬ — зміст психологічної науки, об'єднаний в ієрархічну систему, субординовану основною психофізичною категорією через загальнопсихологічні і спеціально психологічні категорії.

Відображаючи систему психічних явищ, С.п.п. виражається системою психологічних термінів.

Кожне із психологічних понять (зокрема, включених в словник), в ієрархії їх субординацій «виходить» або на одне із понять, що відображаються загальнопсихологічною категорією, і через них, на поняття психіка або на поняття психологічна наука. Але треба пам'ятати, що в словнику є слова, що належать до психологічної науки, а не до С.п.п.

С.п.п. — вужча за мову психологічної науки.

СИСТЕМА ПСИХОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ — система, яка включає узгоджені визначення (поняття), що відображають систему психічних явищ. Чим краще визначення пов'язані в систему, тим більш вона розкриває реальну систему психічних явищ і уточнює власну мову психологічної науки. С.п.т. — основа психологічних словників.

СИСТЕМА ЦІННОСТЕЙ — ієрархія суб'єктивних цінностей, що визначає зміст цінностей орієнтації особистості або групи.

СИСТЕМНО-СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ В ПСИХОЛОГІЇ — метод, в

основі якого лежить принцип системного підходу в психології. Складається з таких етапів:

- уточнення, який психологічний феномен береться для аналізу як ціле;

- виявлення можливо більшого числа елементів цілого;
- групування елементів в необхідне і достатнє число підструктур (субструктур) із узагальненням їх з психологічними термінами;
- установлення різних зв'язків і відношень між елементами, підструктурами і цілим.

СИСТЕМНІ ЯКОСТІ В ПСИХОЛОГІЇ — не будь-які властивості психічної системи, а тільки ті, які є продуктом системи сусіднього, ієрархічно, більш низького рівня. Тому С.я. краще розуміється при розгляді цієї дворівневої системи як цілого.

Ієрархія С.я. в психології така:

- психіка — С.я. фізіологічної кривої нейродинаміки;
- індивідуальна свідомість — С.я. психіки;
- групова свідомість — С.я. взаємодії індивідуальних свідомостей контактних груп;
- громадська свідомість — С.я. взаємодії групових свідомостей.

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД — метод наукового пізнання, в основі якого лежить розгляд об'єктів як систем; в психології застосовується при вивченні системи психічних явищ, властивих людині, групі.

СИСТЕМОУТВОРЮЮЧИЙ ФАКТОР — домінуючий компонент, що є фактором і визначає об'єднання компонентів в систему.

С.ф. особистості — спрямованість; діяльність — мотив; колективу — ціль.

СИТУАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНА (фр. situation — положення) — ситуація, що виділяється за психологічним критерієм — сукупності обставин, одне з яких може бути домінуючим і визначати особливість дій людини, необхідних для виходу із неї. Оцінка С.п. здійснюється шляхом перевірки версій.

СКЕПТИЦИЗМ (грец. skepsis — розгляд) — в філософії позиція, що характеризується сумнівом в наявності будь-якого надійного критерію або доказів істини.

СКОПОФІЛІЯ (scorophilia) — задоволення від розглядування. Класична теорія зараховує скопофілію до інфантильних складових

інстинктів. Написання «скоптофілія» іде від перших неправильно зроблених перекладів Фрейда.

СХИЛЬНІСТЬ — одна із форм спрямованості особистості, в структуру якої входить інтерес і вольове прагнення здійснювати його в своїй діяльності.

СКРОМНІСТЬ — властивість особистості, яка чітко проявляється в поведінці, що визначається звичкою думати про себе не краще, ніж про інших і не виказувати своєї переваги. В різко вираженому ступені може бути пов'язана з сором'язливістю.

СМЛИВІСТЬ — форма безстрашся, при якій страх зберігається, але долається вольовим зусиллям, не впливаючи або мало впливаючи на поведінку.

СНОВИДІННЯ — образи, що мимовільно виникають під час сну, іноді швидко забуваються, іноді стійкі, особливо якщо С. ситуаційні, тобто пов'язані за змістом з раніше актуальними переживаннями: травмами психічними, боротьбою мотивів.

С. — психічна активність під час сну; серія картин і подій, які уявляються під час сну. Психоаналіз передбачає, що сновидіння мають психологічний смисл, досягти якого можна за допомогою інтерпретації. Згідно з вихідними формулюваннями Фрейда, сновидіння мають:

а) явний зміст, тобто сновидіння в тому вигляді, як його переживають, розповідають і пам'ятають;

б) прихований зміст, який розкривається шляхом інтерпретації. Він також вважав, що той, хто спить, виконує роботу, переводячи прихований зміст в явний і, що відповідно, інтерпретація сновидіння є процесом встановлення перспектив між свідомістю та неусвідомленим в психіці людини. Згідно з фрейдівською теорією, сновидіння є місцем виконання бажань. Прихований зміст є бажанням, яке виконується уві сні в галюцинаторній формі, причому необхідність його переведення в явний зміст обумовлена двома факторами:

а) фізіологічними умовами сну, які роблять сновидіння в основному візуальним, а не вербальним процесом;

б) тим, що бажання неприпустиме для супер Его — відповідно, вимагає його замаскування, щоб обминути Цензора.

Жахи і тривожні сни складають невдачі в роботі сновидінь. Травматичні сновидіння (див. травма), в яких просто повторюється травматичне переживання, є винятком з теорії. Інтерес Фрейда до сновидінь виник із того факту, що вони є нормальними процесами, знайомими кожному, але які, тим паче, є прикладом того, як працюють процеси формування невротичних симптомів. Ці процеси — конденсацію, зміщення, символізацію, байдужість до категорій просторовості і часу, терплячість до противаг, — Фрейд назвав первинними процесами, на противагу вторинним процесам збудливої думки. Інтерпретація сновидіння зводиться головним чином до переведення мислення первинного процесу в мислення вторинного процесу. Згідно з Фрейдом, функція сновидінь полягає в збереженні сну шляхом уявлення побажань як виконаних, — інакше вони розбудили б того, хто спить. Проте і деякі психологічні дослідження допускають існування двох видів сну — без сновидіння і зі сновидіннями.

СОВІСТЬ — поняття моральної свідомості, переконання в тому, що є добро і зло, свідомість і почуття відповідальності людини за свою поведінку. Заснована на моральній самосвідомості, самооцінці, самоконтролі особистості. Розрізняють спокійну С., каяття С.

СПІЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ — вид групової діяльності, в якій діяння її учасників підпорядковані загальній меті.

С.д. — свідоме взаємодія двох або декількох осіб у процесі спільного досягнення мети в праці, грі, спорті, навчанні, вихованні, лікуванні, керівництві тощо.

Вищий вид С.д. — колективна діяльність.

СТАТЕВА ЛЮБОВ — почуття, в структуру яких входять статеві потреба, почуття дружби, почуття обов'язку, що доповнюється звичкою. «Сучасна статеві любов суттєво відрізняється від простого статевого захоплення, від еросу древніх.

По-перше, вона передбачає у будь-якої істоти взаємну любов; в цьому відношенні жінка рівноправна з чоловіком; по-друге, сила і тривалість статевої любові бувають такими, що неможливість оволодіння і

розлука є для обох сторін великим нещастям; вони ідуть на великий ризик, навіть ризикуючи життям, щоб тільки належати один одному. І, нарешті, з'являється новий моральний критерій для за- судження і виправдання статевого зв'язку; запитують не тільки про те, чи були вони шлюбними чи позашлюбними, але і про те, чи виникли вони у взаємній любові чи ні?», — писав Ф. Енгельс. С.л. — категорія сексології.

СУМЩЕННЯ ПРОФЕСІЙ — поняття педагогіки і психології професійного навчання і виховання: властиве колективній праці, що спи- рається на гармонійний розвиток особистості, можливість взаємозаміни членів колективу, які мають різні професії і спеціальності.

СОН — природний психічний стан особистості і кори головного мозку, що визначається добовим біоритмом і з'являється як проградієнтний перехід від стану ясності свідомості до його зміни (при засинанні) і знову — до ясності (коли особа прокидається). Ще недавно С. розглядали як гальмування і спокій, але останні дослідження поглибили його розуміння як стан своєрідної активності, по- в'язаного з переходом раніше одержаної інформації із короткочасної в довготривалу пам'ять.

СОРОМ'ЯЗЛИВІСТЬ — якість особистості, яка проявляється в тривожності, нерішучості, надмірній обережності у спілкуванні з оточуючими, наявності суб'єктивних бар'єрів у спілкуванні; тяжко перенесений емоційний стан, що визначається наявністю вираженого, який заважає спілкуванню психологічного бар'єру і супроводжується думками про свою неповноцінність і ілюзіями (мріями) негативних відносин об'єктів спілкування. С. різко понижує комунікативні здібності, утруднює спілкування і звужує його сферу.

Омонім — С. як риса особистості, у якої легко виникає цей емоційний стан.

СПІВПЕРЕЖИВАННЯ — виявлення групової свідомості в формі групової емоції, що проявляється сугеренда в результаті навіювання або наслідування емоції сугестора, частіше мимовільного. С. має ієрархію проявів від співчуття до психічної епідемії.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ — процес засвоєння людським індивідом певної системи знань, поведінки, норм, цінностей, що дозволяють йому функціонувати як повноцінному члену даного суспільства. Включає цілеспрямований вплив на особистість в процесі виховання і стихійний вплив на її формування різних умов і обставин життя.

СОЦІАЛЬНА ІНГІБІЦІЯ — гальмування інтелектуальних процесів у людини, через причину мимовільного впливу людей, що присутні.

СОЦІАЛЬНА ПЕРЦЕПЦІЯ (лат. perceptio — сприйняття) — сприйняття людини людиною; проблема, розроблена А. А. Бодалєвим.

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ — в цілому це один із трьох стовбурів дерева психологічної науки, а у вузькому — самостійна психологічна наука, що лежить на перетині психології з соціологією, що вивчає явища психіки, які існують тільки в групі людей (явище загалу) або в особистості тільки в групі (напр., колективізм, комунікативні здібності, психологічна сумісність). Галузі С.п.: палеопсихологія, історична П., П. колективів, П. сім'ї, П. націй, П. пропаганди, П. торгівлі та ін. Всі інші психологічні науки мають соціально-психологічний аспект, що проявляється у вирішенні ними завдань С.п. і використанні її категорій. Оскільки С.п. лежить на перетині психології з соціологією, ряд філософів вважають її галуззю соціології.

Синонім (застарілий) — суспільна психологія.

СОЦІАЛЬНЕ В ПСИХІЦІ — усі психічні явища, що відрізняють людину від тварини, виникли в неї у процесі антропогенезу психіки і суспільно-історичного розвитку психіки.

СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ — принцип психології людини і ряд форм психічного відображення, властивих дорослій здоровій людині.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ — адаптація до нових для особистості або групи соціальних умов діяльності.

СОЦІАЛЬНИЙ СТЕРЕОТИП — вид соціальної установки, ціннісної для даної особистості, чітко і стійко вираженої (фіксованої), суб'єктивно існуючої як стійкий образ.

СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ОСОБИСТОСТІ — вивчення особистості як продукту та суб'єкту суспільних відносин. Розгляд особистості через її соціальну діяльність, статус, роль вносить в розуміння їх свій аспект, вивчаючи систему «колектив — особистість». Для соціолога — особистість виступає як носій певних соціальних ознак, що характеризують її як суб'єкт праці, пізнання і спілкування.

СПІЛКУВАННЯ — взаємодія суб'єктів, в якій проходить обмін раціональною і емоційною інформацією, діяльністю, досвідом, знаннями, навичками і уміннями, а також результатами діяльності. Необхідна умова розвитку і формування особистостей і груп.

СПОСІБ ДІЯЛЬНОСТІ — компонент динамічної структури діяльності, сукупність прийомів і методів діяльності, що забезпечує її результат.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ — систематичне й цілеспрямоване сприйняття психічних явищ з метою вивчення їх специфічних змін в певних умовах і знаходження сенсу цих явищ. С. — метод психологічної науки є складовою частиною двох інших методів — бесіди і експерименту.

Суть С. — в фіксації проявів поведінки і одержанні інформації про суб'єктивні психічні явища за спостерігаючим, що проявляються в його поведінці. Розрізняють С.: зріз лонгітюдне (довготривале, іноді впродовж років), вибіркове і суцільне; особливий вид — включене.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ (в науці) — застосування інструмента для приписування випадкам, що аналізуються при певних значеннях показників.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ (зовнішнє) — метод, що полягає в навмисному, систематичному, цілеспрямованому сприйнятті і фіксуванні зовнішніх виявів психіки.

СПОСТЕРЕЖЛИВІСТЬ — риса особистості, яка:

- а) має здатність помічати у тому, що сприймається, малопомітні, але суттєві з певної точки зору деталі як «фігури» на потрібному «фоні»;
- б) полягає у постійній спрямованості на сприймання об'єктів навколишнього світу.

СПРИЙНЯТТЯ — найпростіша із притаманних тільки людині форм психічного відображення об'єктивного світу у вигляді цілісного образу, пов'язана з поняттям його цілісності. На відміну від відчуттів С. відображає об'єкт цілісно, на відміну від комплексів відчуттів — предметно.

СТАДІЇ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ — можна виділити за рядом критеріїв, але практично краще всього брати за основу єдність домінуючих видів діяльності і домінуючих психологічних відносин. Розвиток особистості має і етапи, що відрізняються від стадій. У різних особистостей вікові межі С.р.о. варіюються, але частіше співпадають з дошкільним періодом, навчанням у першому класі, з початком трудової діяльності.

СТАТЕВА ЛЮБОВ — почуття, в структуру яких входять статева потреба, почуття дружби, почуття обов'язку, що доповнюється звичкою. «Сучасна статева любов суттєво відрізняється від простого статевого захоплення, від еросу древніх. По-перше, вона передбачає у будь-якої істоти взаємну любов; в цьому відношенні жінка рівноправна з чоловіком; по-друге, сила і тривалість статевої любові бувають такими, що неможливість оволодіння і розлука є для обох сторін великим нещастям; вони ідуть на великий ризик, навіть ризикуючи життям, щоб тільки належати один одному. І, нарешті, з'являється новий моральний критерій для за- судження і виправдання статевої зв'язків; запитують не тільки про те, чи були вони шлюбними чи позашлюбними, але і про те, чи виникли вони у взаємній любові чи ні?», — писав Ф. Енгельс. С.л. — категорія сексології.

СТАТЕВА ПОТРЕБА — біологічна потреба, що розвивається на підставі дозрівання ендокринної системи організму і інстинкту

продовження роду. Соціалізувавшись у людини як почуття статевої любові, її виявлення стало найбільш чітким і чуттєвим індикатором мораль-них здібностей особистості.

СТАТУС ОСОБИСТОСТІ ОБ'ЄКТИВНИЙ — положення даної особистості в групі, що визначається системою відносин, і які об'єктивно склалися в ній, експектацією і міжособистісними відносинами.

Омонім — С.о.о. як умовна оцінка особистості числом виборів при соціометрії.

СТАТУС ОСОБИСТОСТІ СУБ'ЄКТИВНИЙ — відображення особистістю свого об'єктивного статусу як його розуміння і переживання. Може відповідати чи не відповідати об'єктивному статусу особистості.

СТИЛЬ ДІЯЛЬНОСТІ — сукупність індивідуальних особливостей певної діяльності особистості, що впливає на спосіб досягнення мети цієї діяльності. В С.д. завжди проявляються індивідуальні і типові особливості особистості.

С.д. — інтегративний прояв ієрархії процесуальних особливостей динамічної функціональної структури особистості, мотивів діяльності, (краще всього досліджений Е. А. Климовим вплив на С.д. темперамента) звичних форм спілкування і керівництва. За останнім критерієм визначають два стилі керівництва: авторитарний і демократичний.

СТИМУЛ (лат. stimulus — паля для поганання) — зовнішній вплив на організм, особистість або групу людей, що відображається ними в формах психічної реакції або мотиву. Різними групами або особами один і той же С. може відображатися як різні мотиви.

Синонім — подразник, відображаюче.

С. — те, що викликає відповідь або реакцію в живій тканині. Згідно з метапсихологією Фрейда, стимули бувають або внутрішніми, або зовнішніми, перші є інстинктивними імпульсами, що виходять зсередини організму і, що впливають на психічний апарат, а другі є сенсорні враження, одержані з оточуючого середовища. Стимули підвищують напругу, викликають невдоволення (страждання), які

послаблюються за допомогою розрядки у відповідності або з принципом задоволення, або з принципом реальності.

СТИМУЛЬНИЙ БАР'ЄР — та частина психічного апарату, яка захищає Его від збудження як з боку зовнішніх так і внутрішніх стимулів. Згідно з деякими думками, травматичні переживання руйнують стимульний бар'єр.

СТИМУЛЬНИЙ ГОЛОД — це велике бажання збудження; в основі цього поняття лежить твердження про те, що живим організмам потрібна оптимальна кількість стимуляції, і вони шукають її.

СТИМУЛЬНИЙ ЗНАК — етологічний термін, він відноситься до поведінки, яка діє як стимул для доповнення поведінки іншої особи. Посмішка і плач є стимульними знаками.

СТРАТОМЕТРИЧНА КОНЦЕПЦІЯ КОЛЕКТИВУ — концепція, розроблена А. В. Петровським. Згідно з С.к.п. структура міжособистісних відносин в колективі має три шари:

- перший — міжособистісні відносини безпосередньої залежності від колективної діяльності;
- другий — міжособистісні відносини, опосередковані змістом колективної діяльності і колективними цінностями;
- третій — каркас відношень власне діяльних відношень до предмета діяльності, в яких основне місце займає засвоєння її соціального смислу. Третя верства відносин властива колективу на відміну від групи — асоціації, корпорації.

СТРАХ (ОСТРАХ) — найбільш біологічно обумовлена емоція як відображення потреби уникнути небезпеки, в основі якої лежить пасивно або активно охоронний рефлекс, який визначає астеничний або стеничний його вияв. С. має різні форми: боягузтво, острах, тривожні очікування, паніка, фобія.

ПРАГНЕННЯ — стійке бажання добитися будь-чого, що виступає як мотив діяльності, добре усвідомлений за своєю метою, з якого стійко пов'язаний і виражений вольовим зусиллям для її досягнення. П. може

бути короткочасним процесом, психічним станом і властивістю особистості, що визначає її спрямованість.

Синонім — інстинкт.

СТРЕС (англ. stress — напруження) — стан, викликаний надмірними психічними й фізичними напруженнями або впливами трав муючих подразників. Стрес може спричиняти як позитивний, мобілізуючий, так і негативний вплив на діяльність (дистрес) аж до її повної дезорганізації. С. — стан спаду, пригніченості, що виникає у людини під впливом екстремальних впливів. В авіаційній психології вивчена своєрідна форма С. напруження в польоті, що проявляється і в інших видах діяльності.

СТРУКТУРА ПСИХІЧНИХ ЯВИЩ (лат. structure — зв'язки, побудова) — взаємодія реально існуючого психічного явища, взятого за ціле, його підструктур, елементів і їх всебічних зв'язків, відображена при його пізнанні, як психічна система.

Оскільки всі психічні явища процесуальні, С.п.я. є динамічною структурою.

СТРУКТУРА СВІДОМОСТІ — має чотири підструктури: атрибути свідомості, властивості її динаміки, властивості форм психічного відображення і властивостей рівнів ясності свідомості. С.с. взаємодіє зі структурою особистості і структурою діяльності.

СУБЛІМАЦІЯ (sublimation) — пов'язаний з розвитком процес, засобом якого інстинктні енергії розряджаються в неінстинктивні форми поведінки. Даний процес включає в себе:

а) розміщення енергії з дій і об'єктів біологічного значення на дію і об'єкти меншого інстинктного значення;

б) таке перетворення якості емоцій, що супроводжує діяльність, під час якого вона стає «десексуалізованою» і «деагресифікованою»;

в) вивільнення діяльності від диктату інстинкчної напруги. Інтелектуальна допитливість розглядається як сублимація скопофілії, оскільки:

- а) вона звернена на несексуальні предмети;
- б) задоволення, що її супроводить, має несексуальний характер;
- в) зміни її інтенсивності не залежать від інстинкчної напруги.

Поняття сублімації направлене на пояснення розвитку «вищих функцій» із нижчих і за основу беруться два види доказів: по-перше, виникнення нових інтересів і здібностей під час курсу психоаналітичного лікування; по-друге, виникнення «регресивних» симптомів у осіб з невротичними розладами.

СУБ'ЄКТ — носій суб'єктивного, зовнішньо об'єктивізованого. С. — це не тільки людина, але і будь-яка тварина, що володіє здатністю психічного відображення.

СУБ'ЄКТИВІСТСЬКЕ — недостатньо об'єктивна, зазвичай, із-за упередженості суб'єкта, думка про будь-що або та ж оцінка ним будь-чого. Синонім — суб'єктивне.

СУБ'ЄКТИВНЕ — те, що властиве суб'єкту, яке є похідним від його діяльності, характеристика знань, яка відображає такі моменти, де знання недостатньо точно та всебічно відтворює свій об'єкт.

С. — системна якість тварин гілки вторинноротих, продукт організованої матерії — кори головного мозку, обов'язковий компонент психіки, що об'єктивізується у тварин у поведінці, а у людини, крім того, і в діяльності.

У філогенезі тварин, що мають кору головного мозку, С. утворилась на основі випереджального фізіологічного відображення як переживання болю, який прогнозує розлад організму. Біль зберігся і в людини як проста форма С. Вищою формою С., властивою людині, є ідеальне. С. існує в поєднанні зі своєю протилежністю — об'єктивним. С. у людини існує в чотирьох ієрархічно пов'язаних формах: психіки, індивідуальної свідомості, групової свідомості і суспільної свідомості.

СУБ'ЄКТНЕ — властиве суб'єкту.

СУБ'ЄКТНИЙ ТЕЗАУРУС — вид тезауруса як запас слів, що є системою понять, властивих індивідуальному або груповому суб'єкту, іноді конкретизованих образами і узагальнених у підсистеми.

С.т. проявляється у формі об'єктивованого Т.

СУБ'ЄКТ КЕРІВНИЦТВА — той, хто здійснює керівництво особистістю або групою. Розрізняють індивідуальні і колективні С.к.

СУБ'ЄКТИ УПРАВЛІННЯ — категорія теорії управління і психології управління: інститути, організації, особи, наділені певними повноваженнями, діяльність яких спрямована на об'єкти управління. Суб'єкти управління утворюють ієрархію згідно з субординацією, яка підпорядкована вищим і нижчим інстанціям.
Синонім — керуючі.

СУГЕРЕНД — особистість, що є об'єктом сугестії.

СУГЕСТОР — особистість, що здійснює сугестію.

СУГЕСТІЯ (лат. suggestio — навіювання) — див. навіювання.

СУЇЦИД (самогубство) (suicide) —

1. Людина, яка навмисне вбиває себе.
2. Акт самогубства згідно Stengl (1964). «В середньому одна третина людей, що здійснюють самогубство, страждає неврозом або психозом, або ж тяжким особистісним розладом, причому депресивне захворювання, або меланхолія є психічним розладом з найбільш високим суїцидним ризиком. Stengl розрізняє суїцид, де саморуйнування є єдиним або головним наміром, і суїцидну спробу (намагання), куди входять інші мотиви... Те чи інше попередження про суїцидні наміри дається практично завжди. Ті, хто відважився на самогубство під час його виконання прагнуть бути близько від інших людей або наближаються до них. Спроба самогубства діє як сигнал тривоги і є благанням про допомогу, навіть, якщо не було осмисленого наміру цього благання.» Приблизно підраховують, що суїцидні спроби відбуваються в шість - вісім разів частіше, ніж завершений суїцид. Психологічні теорії суїциду пояснюють потребу в саморуйнуванні або як напад на інтроеційований об'єкт, або як похідне інстинкту смерті.

Т

ТАБУ (taboo) —

1. Антропологічний термін, який означає виведення в особливий стан об'єкта чи людини або абсолютна заборона деякого роду дій на тій підставі, що в іншому випадку відбулося б порушення всієї системи цінностей даної культури (світогляду), тобто об'єкт є табу, якщо до нього не можна торкатися, дія є табу, якщо про неї, за звичаями даної культури «не можна думати»;
2. Звідси, в розширеному понятті, будь-яка дія, що заборонена авторитетом або соціальними нормами, може розглядатися як табу. В психоаналітичній літературі найбільш часто вживаються табу інцесту і табу вбивства тотемної тварини (крім церемоніальних випадків).

ТАКТИЧНІСТЬ (лат. *tactus* — доторкання) — властивість особистості, що є вихованою здатністю, яка переросла в звичку, дотримуватись міри в спілкуванні, не допускаючи дій і слів, які могли б бути неприємними співбесіднику або оточуючим.

ТАЛАНТ — видатні здібності людини, що виявляються у розв'язанні складних практичних, теоретичних і творчих завдань, у створенні таких цінностей, які мають суспільне значення.

Т. — вищий ступінь здібностей особистості до певної діяльності, її обдарованості, коли вони досягають рівня рис характеру.

ТАНАТОС (*thanatos*) — грецький бог смерті, ім'я якого використано Фрейдом для персоніфікації інстинкту смерті.

ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ — діяльність, в якій творчість як домінуючий компонент входить в структуру або її мети, або способів.

ТВОРЧІСТЬ — мислення в його вищій формі, яке виходить за межі звичного вирішення завдання вже відомими способами. Т. при домінуванні в процесі мислення проявляється як уява. Будучи

компонентом цілі і способу діяльності, вона піднімає її до рівня творчої діяльності як обов'язкової умови майстерності та ініціативи.

При вищому прояві Т. в свідомості домінує «натхнення», уприутл до осявання, в особистості — потреба діяльності, а в діяльності — прагнення до досягнення нових цілей новими засобами.

Творчість (креативність) (creativity) — здатність приходити до нових, при цьому обґрунтованих, вирішень проблем. Здатність створювати речі, які відзначаються уявленням, переконливі, вагомі та ін.

Оскільки результати творчої діяльності є новими, несподіваними і тому непередбаченими, творчість — це поняття, яке важко включити в каузально-детерміністську структуру, звідси амбівалентність психоаналізу щодо творчості. Дане поняття піднімає й інші проблеми, наприклад, чи є творчість здібністю, яка властива усім, — і в даному випадку будь-хто може стати креативним, якщо уникнути гальмування; чи це — особливий дар, і в такому випадку психоаналіз повинен допускати винятки в своїх постулатах. Обдаровані люди із самого початку життя інші, вони активно шукають тих, хто визнав би їх відмінності і їх обдарованість, і у випадку аналізу їм потрібна інша техніка, ніж іншим.

ТЕЗАУРУС (грец. thesaurus — запас) — поняття і термін, який має тенденцію стати категорією психології мислення. Запозичений із лінгвістики і психолінгвістики, являє собою систему слів, які мають пов'язаний ієрархічний зв'язок та ланцюжки понять і асоціацій з ключовими словами.

Інформатика має на увазі під Т. систему інформації, яка закріплена у пам'яті словами:

- психологія мислення — систему змісту понять, пов'язаних асоціаціями з ключовим поняттям; що іноді включає і конкретні образи, які узагальнені цими поняттями;
- теорія свідомості — зміст його атрибуту пізнання конкретної особистості або групи;
- психологія особистості — основу підструктури її спрямованості, основу обсягу і змісту знань підструктури її досвіду.
- педагогічна психологія — основу обсягу навченості знанням;
- психологія мистецтва — основа і обсяг образів і понять, які творчо перероблені уявою при створенні нового.

Розрізняють Т. за ієрархією носіїв: особистості, групи, теорії, науки, мови народу, що завжди відображають стан певного періоду. Крім того, розрізняють два види Т.: суб'єктний і об'єктивований.

Омонім — Т. як словник, складений за зразком виданого в 1852 р. і на сьогодні багаторазово перевиданого словника англ. мови Р. Роже, названого ним цим терміном.

Є тенденція використовувати цей термін в ЕОМ, розуміючи під ним обсяг інформації, що закладається в машинну пам'ять.

ТЕЛЕКІНЕЗ (грец. tele — вдалечині, kinez — приводжу в рух) — вплив на легкі предмети біополя, викликаного психічною напругою.

ТЕЛЕПАТІЯ (грец. tele — вдалечині, далеко, pathos — почуття) — передача на відстані сигналів і інформації про психічні явища одного індивіда іншому.

Т. — зв'язок на відстані, що існує незалежно від усіх відомих сенсорних каналів.

ТІЛЕСНЕ ЕГО, ОБРАЗ ТІЛА, СХЕМА ТІЛА (body ego, body image, ode schema) — тілесне Его — термін, використаний Фрейдом для позначення тієї частини Его, яка виникає із сприйняття самого себе. «Его, перш за все, тілесне, тобто в кінцевому результаті є похідним тілесних відчуттів, перш за все тих, які йдуть з поверхні тіла — Freud (1927)».

ТІЛЕСНИЙ І ПОЗАТІЛЕСНИЙ (embodied and unembodied) — терміни були використані Laind (1960) для опису двох станів буття. Тілесний стан — це стан людей з первинною онтологічною безпекою, які відчують, що вони виникли, коли виникли їх тіла, і що вони зникнуть, коли помруть їх тіла. Позатілесні стани властиві індивідам, обділеним первинною онтологічною безпекою і які мають почуття відокремленості від своїх тіл.

ТЕМПЕРАМЕНТ — сукупність індивідуальних особливостей людини, що характеризують динаміку її діяльності і поведінки, властивість особистості, що сформувалася на власному досвіді людини на підставі генетично обумовленого її типу нервової системи, що значно визначає стиль її діяльності. Т. входить в біопсихічну

підструктуру динамічної функційної структури особистості. Розрізняють чотири основних Т.: сангвінік, холерик, флегматик і меланхолік. Т. визна часться процесуальним в особистості, але на нього впливає взаємодія процесуального і змістовного.

ТЕОРІЇ ПСИХОЛОГІЇ — системи психологічних понять, відтворені термінами, що розривають сутність і закономірності взаємодії психічних явищ між собою і реальним світом. Т.п. завжди визначаються методологією психології і визначають методи психології.

ТЕОРІЯ ГРИ — сфера математики, що має справу з аналізом ситуацій, наслідки яких зумовлені спільною узгодженою поведінкою індивідів.

ТЕОРІЯ УСТАНОВКИ — одна із теорій психології, створена грузинським психологом Д. Узнадзе (1886–1950) і активно розвинена його учнями під керівництвом А. Прангшвілі. Згідно з цією теорією, в основі розуміння особистості і її діяльності лежить поняття установки, підняте до рівня загальнопсихологічної категорії.

ТЕСТ (англ. test — випробування, дослідження) — короткий експериментально-психологічний метод дослідження певного психічного процесу (функційний Т.), особистості в цілому (проективний Т.) або групи. Розрізняють Т. бланкові і механічні (апаратури), для індивідуального та групового застосування.

Т. — система завдань, що дозволяють виміряти рівень розвитку певної якості (властивості) особистості. Стандартна психологічна методика, призначена для кількісних оцінок психологічних якостей і функцій людини.

ТЕСТУВАННЯ — метод вивчення особистості шляхом застосування тестів, заснований на підміні психологічного аналізу результатів застосування тестів формальним підрахуванням балів і використовуваний проти особистості.

ТЕСТ-ЕФЕКТ — будь-яка розбіжність між результатами попереднього і завершального тесту, зумовлена цілком відповідною реакцією суб'єкта, що вивчається на попередній тест.

ТЕСТИ ОСОБИСТІСНІ — методика психодіагностики для вимірювання різних сторін особистості індивіда.

ТЕСТИ ПРОЕКТИВНІ — сукупність методик для цілісного вивчення особистості, заснованого на психологічній інтерпретації, тобто усвідомленому або неусвідомленому перенесенні суб'єктом власних властивостей і станів на зовнішні об'єкти під впливом домінуючих потреб, сенсів і цінностей.

ТЕХНІЧНА ЕСТЕТИКА (грец. *aesthesis* — почуття) — наука, що взаємодіє із соціальною психологією і психологією праці, яка вивчає соціально-культурні, технічні і естетичні проблеми формування гармонійного предметного середовища, що створене для життя і діяльності людини засобами виробництва.

Завдання Т.е.: сприйняття створеного психологічного клімату і формування естетичного смаку.

ТЕХНІЧНІ ЗДІБНОСТІ — здібності, що взаємопов'язані і проявляються незалежно один від одного: до розуміння техніки; до оволодіння технікою, до виготовлення технічних виробів; до технічного винахідництва.

ТЕХНІЧНЕ МИСЛЕННЯ — вид мислення як процес відображення в свідомості виробничо-технічних процесів і об'єктів, принципів їх улаштування і роботи з використанням технічних образів і оперування цими образами.

ТИП ОСОБИСТОСТІ ПСИХОЛОГІЧНИЙ — особливе в особистості, яке відокремлюється за певними психологічними критеріями та дозволяє розділити всі особистості на необхідне і достатнє число їх психологічних умовних груп. Напр.: Т.о.п. за темпераментом, колективізмом — індивідуалізмом, екстраверсією — інтроверсією та ін.

ТОТЕМ (totem) — антропологічний термін, що означає тварин, рослин або інші об'єкти, які шануються у будь-яких племен або спільностей і розглядаються як символ чи захисник.

ТРАВМА (trauma) —

1. В соматичній медицині — органічне пошкодження тіла, викликане дією будь-якого об'єкта або речовини. Поняття включає в себе рани, переломи, опіки та ін.

2. В психіатрії і психоаналізі — будь-яке несподіване переживання, з яким суб'єкт не може справитися. Негайною реакцією на психологічну травму є шок.

3. В психоаналізі — будь-яке переживання, що долається за допомогою захисту. Травматичні теорії виникнення неврозів мають на увазі третій, а не другий вид травми.

4. В більш вільному, не суворому, але широко використаному значенні — будь-яке болісне або, що приносить страждання і переживання, незалежно від того, чи є наслідки.

Інфантильна травма — травма в дитинстві, з різним розвитком неврозу.

Для того, щоб назвати подію травматичною, необхідна впевненість, що вона відбулася без будь-якого свідомого або несвідомого бажання суб'єкта. Отже, дані про те, що неврози є результатом травми, повинні підтвердити положення Фрейда про принцип психічного детермінізму.

ТРАДИЦІЯ — загальне явище суспільної психології, що являє собою спосіб збереження і передачі соціального досвіду і підтримується силою громадської думки, звичками загалу і переконаннями звичок.

ТРАНС (trance) — явище дисоціації, що має місце у пацієнтів в гіпнотичному стані і у медіумів, коли вони налаштовані на контакт з віртуальним світом. Трансподібні стани трапляються при істерії, хоча, звичайно, їх називають нападами, приступами або просоночними станами, а також в дитинстві, у вигляді сноходіння. Особливістю, загальною для всіх цих станів, є те, що деяка частина Его (або самості) бездіє, так що суб'єкт або підкоряється волі іншого, або діє під впливом бажань і фантазій, які в звичайному стані загальмовані.

ТРЕМОР (лат. tremor — дрижання) — довільне ритмічне м'язове скорочення і як психомоторні явища об'єктивізація емоційної реакції.

ТРЕНАЖЕР — навчальний посібник, який психологічно моделює реальну діяльність або її окремі дії, призначені для формування відповідних для них навичок. Може використовуватися з метою психодіагностики.

Розрізняють Т. для тренування окремих навичок і комплексні.

ТРЕНУВАННЯ — елементарний вид формування особистості (як і організму), в основі якого лежить тільки систематичне повторення певних дій, а результат — закріплення повторюваних процесів. В педагогічній практиці Т. використовується для закріплення потрібних знань.

ТРИВОЖНІСТЬ — психічне явище, що має три форми: короткочасна емоційна реакція слабо вираженого неадекватного страху, яка впливає на судження і рішення; аналогічний психічний стан; властивість особистості, що сприяє окремим виявам реакцій і станів Т.

ТРУДНОЩІ СПІЛКУВАННЯ — все те, що заважає спілкуванню. Т.с. можуть бути як об'єктивними (погана чутність, незнання мови), так і суб'єктивними (відсутність розуміння, психологічний бар'єр); односторонніми і двосторонніми.

ТРУДОТЕРАПІЯ (грец. therapeia — лікування) — науково обґрунтована лікарями і психологами система методів лікування працею, як основний шлях реабілітації не тільки хворої особистості і особистості хворого, але і його організму шляхом психосоматичних взаємодій.

У

УПІЗНАВАННЯ — виявлення пам'яті як відтворення образу і поняття при повторному сприйнятті об'єкта.

УМІННЯ — сукупність знань і навичок, що забезпечують можливість виконання певної діяльності в певних умовах. Проходячи через ряд етапів формування У. в кінцевому підсумку переростає в майстерність і творчість.

УМОВИВІД — форма мислення, при якій на основі кількох суджень робиться висновок; специфічний вид мислення як співставлення ряду суджень («судження про судження»). У. як мислительська дія починається осмисленням завдання і закінчується або новим судженням, або прийняттям рішення.

РОЗУМОВІ НАВИЧКИ — властиві тільки людині як навички мислення, пам'яті і волі. Вони мають основне значення при прийнятті рішення.

УПРАВЛІННЯ — функція організованих систем, яка забезпечує зберігання їх структури, підтримку режиму діяльності, реалізацію

програми і завдання діяльності. В соціальній психології У. — це вид індивідуальної або групової діяльності як впливу суб'єктів управління на об'єкти управління для досягнення мети управління. Якщо об'єктами управління є особистості або колективи, то У. набуває форми керівництва.

УПРАВЛІНСЬКІ ЗДІБНОСТІ — здібності, структура яких узагальнює організаторські і комунікативні З. з відмінним знанням специфіки феноменів, які є об'єктами управління. В цьому їх схожість зі здібностями до керівництва.

УМОВНИЙ РЕФЛЕКС — термін, введений в фізіологію і психологію І. П. Павловим (1849–1936): «Постійний зв'язок зовнішнього агента з відповідною на нього діяльністю організму законно назвати безумовним рефлексом, а тимчасовий — умовним рефлексом, тимчасовий нервовий зв'язок є універсальне фізіологічне явище в тваринному світі і в нас самих. А разом з тим воно ж і психічне — те, що пси хологи називають асоціацією...» (П.з.т. М., 1951)

УСТАНОВКА СОЦІАЛЬНА — стан готовності особистості до певного сприйняття і оцінки соціальних явищ, процесів, ситуацій, поведінки в ній.

Синонім — соціальний зміст спрямованості особистості.

УЯВА (ФАНТАЗІЯ) — психічний процес, що полягає в створенні нових образів (уявлень) шляхом переробки матеріалу сприйняття і уявлень, отриманих в попередньому досвіді. У. — форма опосередкованого, узагальненого пізнання, прояв творчості як домінуючого компоненту мислення, створення на основі вже існуючих сприйняття і пам'яті нових, раніше невідомих образів, уявлень і понять. Якщо сприйняття — образ теперішнього, пам'ять — минулого, то У. — образ майбутнього. У. буває мимовільною і довільною, репродуктивною і творчою. Специфічні форми У. — фантазія, яку іноді вважають синонімом У., і мрії.

УЯВА РЕПРОДУКТИВНА — вид уяви, що створює образи, які відповідають їх опису.

Синонім — відтворювальна уява.

УЯВА ТВОРЧА — вид уяви, що створює нові образи і поняття, чим відрізняється від уяви репродуктивної.

Ф

ФАКТ психологічний (лат. *factum* — здійснене, зроблене) — психологічне явище або закономірність, істинність пізнання яких може бути доведена. Але завдання психології не збирати факти, а розкривати їх суть і зв'язки, включаючи в систему інших фактів.

ФАКТОР психічний (лат. *factor* — виготовляючий) — будь-яке психічне явище, що стає рушійною силою іншого явища.

ФАНТАЗІЯ — найбільш виражене виявлення творчої уяви, якій вона завжди властива, але при домінуванні створює не просто нові, а здавалося б неправдиві, парадоксальні образи і поняття.

ФЕНОМЕН в психології (грец. *phainomenon* — що є) — найбільш загальне поняття: будь-які як предмет, так і явище об'єктивної або суб'єктивної реальності, пізнаваної і вже більш або менш достатньо пізнаної.

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ (*phenomenology*) — вивчення досвіду. Феноменологічні дослідження:

а) обмежуються межами досвіду, що розглядається в межах свідомості, не враховуючи, що він є наслідком процесів, що лежать в його основі, не пояснюючи цей досвід як виявлення ноуменів, сутностей, принципів, про які в свідомості немає інформації;

б) формують свої дані з точки зору суб'єкта.

Психотерапевти і філософи, що додержуються феноменологічної точки зору, заперечують ідею безсвідомого і ті розділи психоаналітичної теорії, зокрема, метапсихологію, які сформульовані так, начебто суб'єкт можна спостерігати ззовні, коли споглядач не ідентифікуєть ся із суб'єктом.

ФІЗІОЛОГІЧНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ (грец. *pfysis* — природа, *logos* — вчення) — форма відображення, властива одно- і багатоклітинним

рослинам і тваринам, системна якість її — життя, а продукт, властивий тільки хребетним тваринам, — психіка.

Поняття Ф.в. об'єднує дві форми відображення, вище якого не піднялися рослини (збереглося у людини у формі вегетативних явищ) і вище якого не піднялися безхребетні тварини на основі властивого їм нервізму (збереглося у людини як підкоркові і спинномозкові рефлекси). В літературі вживається як термін біологічне відображення.

ФІЛОГЕНЕЗ ПСИХІКИ (грец. phule — плем'я, рід) — розвиток психіки у хребетних тварин, що мають еволюцію кори головного мозку (від риб до людини). Ф.п. за біологічним законом повторюється в онтогенезі психіки.

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ — проблеми методології психології, філософський аспект психологічної науки.

ФЛЕГМАТИК — тип темпераменту, що виявляється в повільності, стійкості інтересів і прагнень, слабкому зовнішньому вираженні суб'єктивних станів. «Флегматик — спокійний, завжди урівноважений, наполегливий і впертий трудівник життя», — писав І. П. Павлов.

ФОБІЧНА ТРИВОГА — тривога, спровокована зовнішнім об'єктом або ситуацією і не порівнюється з реальною небезпекою.

ФОБІЧНИЙ ХАРАКТЕР — людина, намагаючись подолати ситуації, які можуть викликати у неї тривогу і конфлікт, відмовляється від за- хисту себе якимось ідеалом або батьківською фігурою.

ФОБІЯ (phobia):

1. Симптом, суттю якого є переживання непотрібної і зайвої тривоги в певних ситуаціях. Звідси агорафобія — страх відкритих просторів, клаустрофобія — страх закритих просторів, фобія па вуків, змій та ін.
2. Невроз, при якому фобія 1 є вагомим симптомом. В цьому розумінні розглядається як синонім фобічної хвороби ті істерії

тривоги. Звідси фобічний захист — захисний маневр щодо запобігання об'єктів і ситуацій, які викликають фобічну тривогу.

Класична теорія розглядає фобічну хворобу як вид істерії, звідси синонім — «істерія тривоги», але сучасні підручники з психіатрії звичайно пов'язують її з обсесивним неврозом.

ФОРМАЛІЗАЦІЯ в психології — уточнення змісту психічних явищ, яке робить можливим застосування до нього математичних засобів.

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ — вид розвитку особистості (другий — її дозрівання): зміна психологічної динамічної функційної структури особистості, зміна її змісту під впливом зовнішніх чинників. Ф.о. має декілька видів, кожний із яких специфічний для певного її ієрархічного рівня: тренування, вправи, навчання і виховання. Узагальненим видом Ф.о., специфічним для формування здібностей, є психологічна підготовка і психологічна мобілізація. Розрізняють стихійне і цілеспрямоване Ф.о.

ФОРМУВАННЯ ПСИХІКИ — вид розвитку психіки, який визначається впливом зовнішніх чинників середовища та внутрішніх, що пов'язані з цим переживанням. Ф.п. може бути стихійним, цілеспрямованим і самоформуючим.

ФОРМИ ПСИХІЧНОГО ВІДОБРАЖЕННЯ — основні комплекси процесуального і змістовного в психіці: пам'ять; емоції, відчуття у тварин, а у людини — мислення, сприйняття, почуття і воля.

Та чи інша Ф.п.в. виникає під впливом відповідно до її потреб, організовується увагою і об'єктивізується психомоторикою.

ФОРМИ МОВНОГО СПІЛКУВАННЯ — можуть викладатися в наступних схемах:

- інтелектуальне М.с.:
- феномени, які пізнаються агентом; поняття, що відображають їх сутність; терміни, що однозначно позначають ці поняття;
- акт передачі слів;
- сприйняття перцепіентом цих термінів; відтворення ним тих же понять; розуміння сутності тих же феноменів;
- емоційне М.с.:

- феномени, що викликають у агента певні почуття; поняття, що їх відображають; слова, які виражають певні почуття через ці поняття;
- акт передачі слів;
- сприйняття перцепіентом цих слів; відтворення тих же понять і тих же почуттів;
- образне М.с.:
- образ феномену, що пізнається агентом; сполучення слів, яке описує окремі особливості, створює потрібний цілісний образ;
- акт передачі слів;
- сприйняття перцепіентом цих слів; виникнення у нього відповідних уявлень; відтворення ним того ж образу;
- асоціативне М.с.:
- образ феномену, що пізнається агентом; асоціації, що виникають; слова, що виражають ці асоціації;
- акт передачі слів;
- сприйняття цих слів перцепіентом; поява у нього асоціацій, які інколи відповідають асоціаціям агента; іноді близьких, а іноді зовсім інших.

ФРУСТРАЦІЯ — психічний стан, який є результатом об'єктивно неподоланих труднощів, що виникають на шляху досягнення мети, інтенсивне переживання невдачі;

Ф. — психічний стан дезорганізації свідомості і діяльності особистості, викликаний об'єктивно невизначеними і невиправданими перешкодами до бажаної мети. Ф. — внутрішній конфлікт особистості між її спрямованістю і об'єктивними можливостями, з якими особистість не погоджується.

Ф. — стан, що виникає під час появи перешкод, розладу планів або розчарувань. Фрустрацію і депривацію часто плутають, хоча фрустрація має відношення до наслідків, пов'язаних з незадоволенням захоплення або невдачею в досягненні мети, тоді як депривація вважає відсутність предмета або можливості, необхідних для задоволення. Тим паче, фрустраційна й деприваційна теорія неврозу сходяться в твердженні, що депривація веде до фрустрації, фрустрація веде до агресії, агресія веде до тривоги, тривога веде до захисту. Незважаючи на розповсюджену думку, що психоаналіз впевнений у шкоді фрустрації, це не зовсім так, бо психоаналіз вважає, що розвиток Его починається з фрустрації. Фактично фрустраційні теорії неврозу

передбачають, що як фрустрація, так і депривація є патогенними при підвищенні певного порогу інтенсивності.

ФУГА — психіатричний термін для визначення процесу, при якому індивід блукає, не усвідомлюючи, хто він і де знаходиться. Стан, який спостерігається в школах-інтернатах, та у солдат-новобранців, тобто у людей, які відчувають себе загнаними у ситуацію, при якій у них більше немає свободи дій.

ФУНКЦІЯ ПСИХІЧНА (лат. *functio* — виконання, діяльність) — психічний процес, що розглядається з точки зору його результатів.

ФУНКЦІОНАЛЬНА СИСТЕМА — відповідає терміну «фізіологічна функціональна система», введеному П. К. Анохіним (1898–1974), під яким він розумів «широке функціональне об'єднання окремо локалізованих структур і процесів на підставі одержання кінцевого ефекту пристосування». В подальшому це поняття було розповсюджене, зокрема В. Д. Шадріковим, і на психічні функції.

Х

ХАРАКТЕР — індивідуальне поєднання стійких психічних особливостей людини, що зумовлюють типовий для даного суб'єкта спосіб поведінки в певних життєвих умовах і обставинах. Х — «каркас» і підструктура особистості, накладена на її останні підструктури. Без-характерність — теж виявлення Х.

ХАРАКТЕР КОНТФОБІЧНИЙ — людина, яка засвоює контрофобічне ставлення до життя, здійснюючи такі вчинки і одержуючи задоволення, саме від такої діяльності, яка небезпечна і у «нормальних» людей викликає острах. Контрофобічна установка розглядається як вид маніакального захисту, задоволення тут відбувається від відчуття тріумфу і всемогутності, викликаной успішним подоланням тривоги.

ХАРАКТЕРИСТИКА психологічна — сукупність відомостей про психологічні якості особистості, що характеризують її характер і здібності, особливо домінантні.

Бажано, щоб Х. включала факти діяльності даної особистості, що об'єктивують вказані в ній особливості. Х. може бути: усною і письмовою; детальною і скороченою; глибокою і поверхневою; загальною і цілеспрямованою; лише психологічною або включеною в педагогічну, виробничу, медичну; незалежною або узагальнюючою; об'єктивною або суб'єктивною, достовірною або недостовірною.

ХОБІ — слово, яке з другої половини ХХ ст. досить широко застосовується в специфічному значенні: захоплення будь-якою діяльністю, що заповнює дозвілля (колекціонування, ремесло, розв'язання кросвордів та ін.). Психологічне значення в тому, що людина в своєму хобі іноді досягає більш високої майстерності, ніж в особистій професійній діяльності і ніж професіонали в галузі його Х, демонструючи тим роль інтересу і емоцій в структурі діяльності.

Особливе значення Х. має як пізні виявлення актуальних здібностей в пенсійному віці, які раніше були потенційними і прихованими.

ХОЛЕРИК — тип темпераменту, що проявляється в бурхливих емоціях, різких змінах настрою, невірноваженості і психічній виснаженості.

ХОРОБРІСТЬ — риса характеру, яка проявляється у властивості особистості долати почуття страху в ситуації небезпеки і ризикувати собою заради досягнення мети.

Х. — форма безстрашності, при якій страх не відчувається, внаслідок витіснення стеничною емоційною реакцією «захоплення небезпекою».

Ц

ЦІЛЕСПРЯМОВАНЕ — властивість психічного явища. У людини — синонім передбаченого і довільного (але як поняття порівняльної психології відрізняється від них), а також доцільного.

ЦІННІСНО-ОРІЄНТОВАНА ЄДНІСТЬ (ЦОЄ) — термін і його аббревіатура введені в психологію А. В. Петровським як явище загалу, що походить від ціннісної орієнтації особистості даного колективу, що є основним критерієм наявності колективу і рівнів його згуртованості та активності — страт.

Звідси — метод стратометрії для оцінки ЦОЄ.

ЦІННІСНА ОРІЄНТАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ — зміст соціального рівня спрямованості особистості, що взаємодіє з вагомими для неї оцінками навколишньої дійсності. Ц.о.о. — важливий фактор спілкування, що об'єднує в своїй структурі мислення та емоції, а також важливий компонент моральних і правових здібностей особистості.

Ч

ЧИТАБЕЛЬНІСТЬ — властивість тексту, шкали або пульту, що визначає швидкість і точність їх читання.

ЧИТАЦЬКА ПСИХОЛОГІЯ — поняття і термін бібліотечної психології; особливості індивідуальної, групової і громадської свідомості, що впливають на взаємодію читачів з друкованою продукцією, їх ставлення до неї.

Ш

ШВИДКІСТЬ РЕАКЦІЇ — властивість особистості як її типовий (латентний) час реакції. Ш.р. — параметр темпераменту.

ШИЗОЇДНА ПОЗИЦІЯ — термін, який використав Ферберн для опису ситуації раннього дитинства, коли дитина сприймає фрустрацію і відвернення як свідчення того, що її любов деструктивна і вона відповідає на це розщепленням Его на три частини: центральне Его, (я), лібідне Его, яке прикріплюється до чогось гарного, що нагадує образ грудей і антилібідне Его (внутрішній диверсант).

Труднощі, пов'язані з поняттям «шизоїдний», мають два джерела: а) воно використовується як у описовому, так і в психопатологічному значенні;

б) психопатологічне використання ускладнене тим, що утворюється із двох рівних напрямів об'єкт-теорії: Клейн і Ферберна. Обидва напрями одностаїні в розумінні закономірності того, що стадії інфантильного розвитку відповідають психологічним процесам, але розрізняються в своїх базисних положеннях відносно природи інстинкту: Клейн використовував фрейдівську теорію інстинкту життя та інстинкту смерті, а Ферберн розумів агресію, як відповідь на фрустрацію і відторгнення.

ШИЗОЇДНИЙ (schizoid) —

1. В первинному значенні стосується людини, у якій є розрив між емоційними та інтелектуальними функціями. Використання терміну йде від Блейлера, який вважав, що цей розрив є основним порушенням при шизофренії та шизоїдних типах особистості.

2. В більш широкому розумінні застосовується до будь-кого, чий особливості допускають порівняння із шизофренічними, або хто швидше стане розвиватися за шизофренічним типом, ніж за типом маніакально-депресивного психозу.

3. Звідси — ще більш широко: відсторонений, підозрілий, схильний вести життя, багате фантазіями.

4. Стосується осіб, психопатологія яких включає використання таких захистів як розщеплення, заперечення, інтроєкція і проєкція, що дає можливість заперечувати провину і депресію.

5. Використовується для позначення цього захисту і опису тієї позиції в дитинстві, звідки виходять ці захисти.

ШИЗОЇДНИЙ ЗАХИСТ — цей термін відноситься до поєднання інтроєкційних позитивних об'єктів із запереченням, розщепленням і проєкцією негативних частин самого себе як захисту від провини, тривоги і депресії.

ШИЗОЇДНИЙ ХАРАКТЕР —

1. Людина аутична, відсторонена або справляє враження, що її інтелектуальні і емоційні функції непогоджені між собою.

2. Людина з інтроєкцією позитивних об'єктів, проєкцій негативних об'єктів і частин самого себе. Це робить її незалежною від інших і вільною від почуття провини ціною недовіри до інших і переоцінки себе.

ШОК (англ. shock — удар, поштовх) — різке порушення свідомості внаслідок тяжкої фізичної або психічної травми.

1. Фізіологічний шок, — стан колапсу, блідість, понижений кров'яний тиск та ін., що має місце як (безпосередня) реакція на тілесну травму (пошкодження, поранення, серйозне хірургічне втручання).

2. Психологічний шок — реакція на цілком раптове хвилювання, до якого індивід не був підготовлений пильністю або тривогою і яке змушує його переорієнтуватися. Прикрі шоки, достатньо тяжкі і здатні викликати симптоми або (якщо мали місце в Едитинстві) порушува Ети розвиток, називаються травмами.

Щ

ЩАСТЯ — категорія етики; переживання Щ. — почуття вищого задоволення своїм буттям (пасивне Щ.) або результатами своєї діяльності (активне Щ.). Воно досить різне в ієрархії його психологічних структур — від емоцій задоволення і радості творчості до почуттів задоволення досягненням цілі і виконанням обов'язку в компоненті переживання і від «хочу» до «потрібно» в компоненті понять.

Е

ЕВРИСТИКА (грец. *heurisco* — знаходжу, відшукую, відкриваю) — наука, що вивчає продуктивне творче мислення; метод відкриття нового; розділ сучасної психології мислення як вчення про вирішення завдань продуктивним, творчим мисленням.

ЕГО (*ego*) — структурне і топографічне поняття, що відноситься до організованих частин психічного апарату, за контрастом з неорганізованим ІД. «Его — це та частина ІД, яка видозмінилась під безпосереднім впливом зовнішнього світу. Его — це те, що може бути назване розумом і здоровим глуздом, на противагу ІД, що містить пристрасть. По відношенню до ІД Его нагадує наїзника, який повинен тримати у вуздечці коня, який сильніший наїзника, з тією лише різницею, що наїзник все намагається робити власними силами, тоді як Его користується запозиченими» — Freud (1923). Для аналітиків, що не приймають ідею недиференційованого ІД, із якого розвивається ЕГО, Его є або: а) всією психікою: «На первинному етапі особистість дитини складається з єдиного динамічного Его» — Fairbairn (1952); або б) тією частиною особистості, яка стосується об'єктів і/або утворюється шляхом інтроекції об'єктів; або в) тією частиною особистості, яка впізнається як досвід бути собою, яку індивід може назвати «Я».

ЕГОЇЗМ (лат. *ego* — я) — властивість особистості, що проявляється в перевазі своїх інтересів, дій і діяльності над інтересами суспільними і

інтересами інших людей. Обґрунтовується на мотивах «любові до себе» та власної користі.

ЕГОЦЕНТРИЗМ — властивість особистості, близька до егоїзму, але відрізняється від нього тим, що її основна мета не користь, а утвердження виключно свого «Я».

ЕЙФОРІЯ (грец. *eu* — добре, *phero* — переносу) — емоційний стан, що проявляється як підвищена і неадекватна веселість і зниження критичності мислення. Настає іноді як зміна полярної емоції підвищеної напруги, почуття перенесеної небезпеки.

ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ (existentialism) — філософська теорія, що віддає перевагу феноменології і онтології, а не каузальності. Теорія, яка відмовляється (не дає) пояснень з позицій сутностей, стимулюючих поведінку із середини, на користь вивчення самих явищ.

ЕКЗОГЕННЕ В ПСИХІЦІ (грец. *exo* — зовні, *exo* — походження) психічне явище, що виникає під впливом зовнішніх впливів як протилежним ендогенним.

ЕКОНОМІЧНА ПСИХОЛОГІЯ — галузь психології, яка вивчає закономірності психічного відображення виробничих відносин (власності, обміну, розподілу і споживання) в свідомості особистості і груп людей. На дереві психологічної науки відходить від стовбура соціальної психології вище історичної психології.

ЕКСПІБІЦІОНІЗМ (exhibitionism) —

1. Сексуальна перверзія, яка полягає в тому, що чоловік демонструє напоказ перед жінкою свої геніталії.
2. Подібна поведінка у хлопчиків.
3. В широкому значенні — будь-яка поведінка, пов'язана з одержанням задоволення від поглядів інших людей, від самопоказу і хизування перед іншими.

Хоча Фрейд розглядає експібіціонізм як складовий інстинкт і як нормальну складову інфантильної сексуальності, експібіціонізм в значеннях 1 і 3 зазвичай інтерпретується як невротичний і захисний; його функція полягає в тому, щоб доказати, що дехто, змушуючи

об'єкт реагувати, чимось володіє. Ексібіціонізм, що часто зустрічається у жінок, суспільство в певних межах приймає за норму, нерідко інтерпретується як довільна заздрість до чоловічого статевого органу, тобто в його основі — прагнення довести, що і жінка володіє чимось. Сучасні аналітики, проте, більш схильні розглядати його як маніакальний захист від депресії, фригідності або страху втрати ідентичності.

Істинний ексгібіціонізм генітальний майже невідомий у жінок.

ЕКСПАНСИВНІСТЬ (лат. *expansio* — розповсюдження) — властивість особистості нестримано і виражено емоційно реагувати на різні стимули.

ЕКСПЕКТАЦІЯ (англ. *expectation* — очікування, надія) — поняття і термін соціальної психології, оцінка особистості іншою або іншими особистостями, або групою (колективом), що проявляється в міжособистісних відносинах. Е. визначається ціннісними орієнтаціями, соціальними нормами, традиціями, особистими симпатіями.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ — галузь психології, яка дає загальне визначення різних досліджень психічних явищ за допомогою експериментальних методів.

ЕКСПЕРИМЕНТ (лат. *experimentum* — проба, досвід) — центральний емпіричний метод наукового дослідження, що одержав широке поширення в психології. Розрізняють лабораторний (у спеціальних умовах, з апаратурою і т. д.) і природний експеримент, що проводиться у звичайних умовах навчання, життя, праці, але зі спеціальною організацією, вплив якої і вивчається. Відрізняється від спостереження активним втручанням в ситуацію з боку дослідника, що здійснює планомірне маніпулювання деякими чинниками і реєстрацію відповідних змін в стані і поведінці піддослідного.

Е. психологічний — 1) основний метод психологічної науки, що спирається на точний облік незалежних змінних, які впливають на залежну змінну (об'єкт Е); 2) формальний дослідний процес, під час якого експериментатор у контрольованих умовах здійснює

систематичні спостереження за реакціями досліджуваних на змінювані фактори (маніпулювання незалежною змінною).

Розрізняють наступні види Е.п. — природний і лабораторний, констатуючий і формуючий. Виділяють особливий вид Е. — мисленний Е.

3) активне втручання в ситуацію зі сторони дослідника, що здійснює планомірне маніпулювання однією або декількома змінними (чинниками) й реєстрацію відповідних змін в поведінці об'єкта, що вивчається.

- **ЕКСПЕРИМЕНТ АСОЦІАТИВНИЙ** — метод, розроблений К. Г. Юнгом, орієнтований на фіксацію, діагностику і психотерапію прихованих афективних комплексів.

- **ЕКСПЕРИМЕНТ ПРИРОДНИЙ** — психологічний експеримент, який використовується в діяльності або спілкуванні непомітно для випробуваного.

- **ЕКСПЕРИМЕНТ EX POST FACTO** — дослідження, при якому контроль за ходом експерименту імітується при аналізі даних

- **ЕКСПЕРИМЕНТ КРОС-ІНДИВІДУАЛЬНИЙ** — пред'явлення кожному з випробовуваних (або їхнім групам) всіх досліджуваних рівнів незалежної в певній послідовності, причому позиції кожного рівня в наборі цих послідовностей чисельно зрівняні.

- **ЕКСПЕРИМЕНТ ЛАБОРАТОРНИЙ** — здійснюється в штучних умовах, як правило, із застосуванням спеціальної апаратури, із суворим контролем всіх впливаючих чинників, що впливають.

- **ЕКСПЕРИМЕНТ МІЖГРУПОВИЙ** — пред'явлення кожної з умов незалежної змінної, що досліджується різними групам випробовуваних.

- **ЕКСПЕРИМЕНТ МИСЛЕНЕВИЙ** — вид неекспериментального роздуму, при якому дослідник розглядає можливі результати тих операцій, які можуть бути зроблені.

- **ЕКСПЕРИМЕНТ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИЙ** — експеримент щодо вимірювання диференціального порога пропріоцептивного аналізатора.

- **ЕКСПЕРИМЕНТ ФОРМУЮЧИЙ (НАВЧАЛЬНИЙ)** — метод дослідження і формування психічного процесу, стану або якостей особистості

• **ЕКСПЕРИМЕНТ ШТУЧНИЙ** — експеримент, що проводиться в умовах імітації реальності і дозволяє досягти відносної стабілізації рівнів побічних і додаткових змінних.

ЕКСТАЗ (грец. ek — ззовні, stasis — спокій) — почуття віри, любові, захоплення та ін., доведене до афекту.

ЕКСТЕРІОРИЗАЦІЯ (лат. externus — зовнішній) — процес об'єктивізації накопиченого особистістю досвіду як втілення в практичній діяльності і в предметних діях задумів, планів, умінь шляхом переходу внутрішніх, раніше інтеріоризованих дій у зовнішні. Е. взаємодіє з інтеріоризацією в процесі формування особистості.

ЕКСТЕРНАЛІЗАЦІЯ (externalization) — процес, засобом якого психічний образ уявляється за межами себе; засобом якого «внутрішній об'єкт» проєктується на деякий об'єкт у зовнішньому світі. В цьому значенні є синонімом проєкції і протилежний інтроєкції та інтерналізації.

ЕКСТЕРОРЕЦЕПТОРИ (лат. externus — зовнішній) — рецептори, що знаходяться на поверхні тіла, та уловлюють впливи зовнішнього середовища.

ЕКСТРАВЕРСІЯ ТА ІНТРОВЕРСІЯ (extraversion and introversion):

1. За Юнгом — типи особистості, які розрізняються залежно від того, чому надається значення: зовнішнім сприйняттям або внутрішній уяві.

2. За Айзенком — вимірювання особистості, згідно з яким кожна людина може бути розміщена в певній точці на осі екстраверсія–інтроверсія. Згідно з Eysenck (1965), екстраверсія відповідає холеричному і сангвінічному, а інтроверсія — меланхолічному і флегматичному темпераментам Галена. Він підтверджує також і популярне прирівнювання екстраверта до «оберненому зовні», а інтроверта — до «оберненого в середину». Жоден із термінів не використовувався широко ні аналітиками, ні психіатрами, хоча є тенденція прирівнювати «інтровертованих» до «аутичних», або «шизоїдних». Згідно з даними Айзенка психопати та істерики частіше

мають високі бали з екстраверсії, а фобічні і obsесивні пацієнти — з інтроверсії.

ЕКСТРАВЕРТ — тип особистості, протилежний інтроверту, на відміну від якого йому більш властива спрямованість, що безпосередньо відгукується на зовнішні впливи. Е. зовнішньо спрямований, він комунікабельний і легко вступає в контакти; живе лише сьогоднішнім і інтересами людей, які його оточують.

ЕКСТРАСЕНСИ (лат. extra — понад, sensus — відчуття) — термін, що одержав в останні роки, після відкриття біополя, широке обґрунтоване тлумачення: люди, які мають виражене біополе і можуть викликати телекінез.

ЕКСТРЕМАЛЬНІ (НАДЗВИЧАЙНІ) УМОВИ (лат. extremum — надзвичайно) — умови, які викликають реакції організму і особистості, що знаходяться на межі патологічних порушень, зокрема, викликають стрес.

ЕЛЕМЕНТ ПСИХІЧНОГО ЯВИЩА (лат. elementum — первинна речовина) — найменша складова частина психологічної структури, яка вже далі не розкладається.

ЕМОЦІЯ (emotion) — загальний стан тіла і психіки, що виражається в суб'єктивному відчутті, яке або приємне, або неприємне, але ніколи не нейтральне; супроводжується певною поведінкою або поставою і фізіологічними змінами. Психоаналітична теорія має тенденцію представляти емоції як афекти, тобто вважати, що вони є квантами енергії, прикріпленими до ідей, що їх присутність вказує на порушення психічної рівноваги і що вони перешкоджають адаптації. «З точки зору психології неврозів, афективна дія — на протигагу теоретичному ідеалу раціональної дії — часто постає як залишок вихідних психічних станів і відхилень від норми.»

ЕМОЦІЇ АСТЕНІЧНІ І СТЕНІЧНІ (грец. sthenos — сила) — дві основні форми емоцій, які знижують і підвищують життєдіяльність, активність людини і тварин.

ЕМОЦІЇ ЕПКРИТИЧНІ (грец. ері — під, після, krisis — рішення) — емоції умовнорефлекторні, емоційний компонент почуттів.
Синоніми — вищі, підкоркові Е.

ЕМОЦІЙНА ЗБУДЛИВІСТЬ — легкий прояв чітко виражених емоцій як властивість особистості або тимчасовий психічний стан.

ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВА СТІЙКІСТЬ — ступінь вольового володіння особистістю власними достатньо потужними емоціями.

ЕМОЦІЙНО-СЕНСОРНА СТІЙКІСТЬ (І НЕСТІЙКІСТЬ) — властивість особистості, що проявляється в ступені порушення сенсорних дій під впливом емоцій.

ЕМОЦІЙНІ СТАНИ — різного роду настрої, пристрасті та афект, які можуть бути стенічними і астенічними.

ЕМПАТІЯ (грец. empathea — співпереживання) — здатність особи розуміти переживання іншої особи (зокрема, за мімікою) і співпереживати їй в процесі міжособистісних стосунків; обов'язковий компонент комунікативних здібностей і повноцінного спілкування, в процесі якого Е. розвивається.

ЕМПРИЧНИЙ — що відноситься до/або характеризується спостереженнями над реальною дійсністю або її описами.

ЕНДОГЕННЕ В ПСИХІЦІ (грец. endon — усередині) — психічні явища, що виникають спонтанно як протилежні екзогенним.

ЕНЕРГІЯ (energy) — «Тільки енергія є життям і вона із тіла, а розум — є межа і зовнішня периферія енергії» — Вільям Блейк. «Ми передбачаємо, що в психологічному житті діє якийсь вид енергії, але ми не маємо даних, які б дозволили підійти ближче до пізнання її за аналогією з іншими видами енергії. Ми визнаємо, що нервова або психічна енергія існує у двох видах. Одна має свободу переміщення, а інша, навпаки, зв'язана» — Freud (1940). Рухлива енергія характерна для ІД, а зв'язана — для Его.

Фрейдівська концепція психічної енергії не призначена для пояснення таких явищ як психічна стомленість та ін.; вона пояснює проблеми переміщення уваги, інтересу і поєднання одного об'єкту з іншими. Вони пояснюються твердженням, що кванти енергії вміщені в психічні уявлення об'єктів, і, що ці кванти відрізняються своєю рухливістю. Зв'язана енергія відносно нерухома і характеризує структуровані частини психічного апарату (тобто Его і вторинні процеси) тоді, як втіленням вільної (рухомої) енергії є характеристикою неструктурованих частин психічного апарату (тобто ІД і первинних процесів).

Іншими словами, в мисленні первинного процесу (наприклад, сновидінні) ідеї і образи відносно взаємопов'язані, так що одна ідея або образ легко символізує інші (див. символ), тоді як в мисленні вторинного процесу, свідомого і раціонального, — образи, ідеї і слова мають відносно постійний смисл і значення. Важко не сказати, що фрейдівська теорія пов'язана з рухливою енергією і має мало спільного з концепціями енергії «інших природничих наук» і що в дійсності це замаскована теорія смислу.

ЕПІСТЕМОФІЛІЯ (epistemophilia) — задоволення від одержання знань. Існує тенденція розглядати жагу знань або як похідну від скопофілії, тобто як розширення сексуальної допитливості, або як сублимацію оральних захоплень.

ЕРУДИТ — людина, що володіє великим обсягом знань з певної галузі.

ЕРУДИЦІЯ (лат. eruditio — ученість) — прояв широти розуму, що спирається на великий обсяг знань з даного питання і забезпечений пам'яттю. Е. досить часто, але не обов'язково, пов'язана з високим рівнем творчості в тій же галузі. Іноді відзначається і протилежна їй залежність.

ЕТАПИ ВОЛЬОВОЇ ДІЇ — в типовому її виявленні наступні:

- осмислення мети;
- прояв прагнення досягти її;
- осмислення ряду можливостей досягнення мети;

- прояв мотивів, що затверджують або заперечують ці можливості;
- боротьба мотивів і вибір;
- прийняття однієї з можливостей як рішення;
- здійснення прийнятого рішення.

В ряді випадків ці етапи можуть перекривати один одного і не осмислюватися.

ЕТАПИ СМИСЛОВОГО ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ:

- осмислення мети запам'ятовування;
- розуміння його смислу;
- аналіз понять матеріалу;
- виявлення найбільш суттєвих думок;
- їх узагальнення;
- запам'ятовування узагальненого.

ЕТИОЛОГІЯ І ПАТОЛОГІЯ (aetiology and pathology) — їх часто плутають. Етиологія відноситься до причин захворювань, а патологія — до аномальних процесів, що відповідають за симптоми. Наприклад, сепараційна тривога і оральна фіксація можуть утворювати частину патології пацієнта, тоді як історія сепарації з матір'ю в період оральної фази може бути частиною етиології його захворювання.

ЕФЕКТ ЗЕЙГАРНИК — явище, яке полягає в тому, що людиною краще запам'ятовуються її незавершені дії.

- **ЕФЕКТ ПРИСУТНОСТІ** — категорія психології мистецтва: пережи ванна тим, хто сприймає твори мистецтва своєю співучастю. Виникнення Е.п. визначають:
 - художній рівень творів мистецтва;
 - рівень емпатії, властивий перцепіенту (тому, хто сприймає);
 - ступінь психічного злиття при груповому сприйнятті.

Ю

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ — психологічна наука, що входить у галузь психологічної науки. Вона включає ряд галузей:

- правову психологію, предметом якої є правосвідомість, а практичним застосуванням — формування правосвідомості у підростаючого покоління;
- кримінальну психологію, предмет якої — причини злочинності, що залежать від особи і її моральних і правових здібностей;
- оперативну психологію;
- судову психологію, що вивчає судово-слідчий процес;
- судово-психологічну експертизу;
- виправно-трудова психологію.

Я

Я — основне виявлення свідомості і самосвідомості як протиставлення оточуючому її світу не Я. Формування Я здійснюється на підставі діяльності, виховання і самовиховання, засвоєння соціального досвіду, пам'яті. Правильна моральна і правова оцінка свого Я стосовно суспільства, інших лежить в основі почуття обов'язку, неправильна — призводить до егоцентризму і егоїзму.

ЯВИЩА ЗАГАЛУ — соціально-психологічне поняття: групові психічні явища, як виявлення загальної і групової свідомості. Напр.: змагання, міжособистісні відносини, громадська і групова думка, психологічний клімат, груповий настрій, «колективне міркування», слухи, наслідування, мода, паніка та ін.

ЯСНІСТЬ СВІДОМОСТІ — ступінь чіткості і адекватності аналітикосинтетичного відображення оточуючого. Я.с. має різні рівні.